

શ્રીગણેશાય નમઃ

શ્રીજનકીવલ્લભો વિજયતે

શ્રીરામચરિતમાનસ

ચતુર્થ સોપાન

કિષ્કિન્ધાકાંડ

શ્લોક

કુન્દેન્દીવરસુન્દરાવતિબલૌ વિજ્ઞાનધામાવુભૌ
શોભાઢ્યૌ વરધન્વિનૌ શ્રુતિનુતૌ ગોવિપ્રવૃન્દપ્રિયૌ ।
માયામાનુષરૂપિણૌ રઘુવરૌ સદ્ધર્મવર્મૌ હિતૌ
સીતાન્વેષણતત્પરૌ પથિગતૌ ભક્તિપ્રદૌ તૌ હિ નઃ ॥ ૧ ॥

મોગરાનાં પુષ્પ સમાન સુંદર ગૌર વર્ણ અને નીલકમળના સમાન શ્યામવર્ણ, અત્યંત બળવાન, વિજ્ઞાનના ધામ, શોભાસમ્પન્ન, શ્રેષ્ઠ ધનુર્ધર, વેદોના દ્વારા વંદિત, ગાય અને બ્રાહ્મણોના સમૂહને પ્રિય [અથવા પ્રેમી] માયાથી મનુષ્યરૂપ ધારણ કરેલા, શ્રેષ્ઠ ધર્મ માટે કવચસ્વરૂપ, સર્વના હિતકારી, શ્રીસીતાજીની શોધમાં લાગેલાં, પથિકરૂપ રઘુકુળના શ્રેષ્ઠ શ્રીરામજી અને શ્રીલક્ષ્મણજી બન્ને ભાઈ નિશ્ચયે જ અમને ભક્તિપ્રદ થાઓ. ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મામ્ભોધિસમુદ્ભવં કલિમલપ્રધ્વંસનં ચાવ્યયં
શ્રીમચ્છમ્ભુમુખેન્દુસુન્દરવરે સંશોભિતં સર્વદા ।
સંસારામયભેષજં સુખકરં શ્રીજનકીજીવનં
ધન્યાસ્તે કૃતિનઃ પિબન્તિ સતતં શ્રીરામનામામૃતમ્ ॥ ૨ ॥

તે સુકૃતી (પુણ્યાત્મા પુરુષ) ધન્ય છે જે વેદરૂપી સમુદ્ર[ના મંથન]થી ઉત્પન્ન થયેલ કળિયુગના મળને સર્વથા નષ્ટ કરી દેનાર, અવિનાશી, ભગવાન શ્રીશંભુના સુન્દર તેમજ શ્રેષ્ઠ મુખરૂપી ચન્દ્રમામાં સદા શોભાયમાન, જન્મ-મરણરૂપી રોગના ઔષધ, સર્વને સુખ આપનાર અને શ્રીજનકીજીના જીવનસ્વરૂપ શ્રીરામનામરૂપી અમૃતનું નિરન્તર પાન કરતાં રહે છે. ॥ ૨ ॥

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

સોં - મુક્તિ જન્મ મહિ જાનિ ગ્યાન ખાનિ અઘ હાનિ કર ।
જહું બસ સંભુ ભવાનિ સો કાસી સેઈઅ કસ ન ॥

જ્યાં શ્રીશિવ-પાર્વતી વસે છે, તે કાશીને મુક્તિની જન્મભૂમિ, જ્ઞાનની ખાણ અને પાપોનો નાશ કરનારી જાણીને તેનું સેવન કેમ ન કરવામાં આવે?

જરત સકલ સુર બુંદ બિષમ ગરલ જેહિં પાન કિય ।
તેહિ ન ભજસિ મન મંદ કો કૃપાલ સંકર સરિસ ॥

જે ભીષણ હળાહળ વિષથી સર્વ દેવજનો બળી રહ્યા હતા, તે જેમણે સ્વયં પાન કરી લીધું, રે મંદ મન! તું એ શંકરજીને કેમ નથી ભજતું? તેમના સમાન કૃપાળુ [બીજો] કોણ છે?

ચૌં - આગેં ચલે બહુરિ રઘુરાયા । રિષ્યમૂક પર્વત નિઅરાયા ॥
તહું રહ સચિવ સહિત સુગ્રીવા । આવત દેખિ અતુલ બલ સીંવા ॥ ૧ ॥

શ્રીરઘુનાથજી પછી આગળ ચાલ્યા. ઋષ્યમૂક પર્વત નજીક આવી ગયો. ત્યાં (ઋષ્યમૂક પર્વત પર) મંત્રિઓ સહિત સુગ્રીવ રહેતા હતા. અતુલનીય બળની સીમા શ્રીરામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજીને આવતા જોઈને - ॥ ૧ ॥

અતિ સભીત કહ સુનુ હનુમાના । પુરુષ જુગલ બલ રૂપ નિધાના ॥
ધરિ બટુ રૂપ દેખુ તૈં જાઈ । કહેસુ જાનિ જિયં સયન બુઝાઈ ॥ ૨ ॥

સુગ્રીવ અત્યંત ભયભીત થઈને બોલ્યા - હે હનુમાન! સાંભળો, આ બન્ને પુરુષો બળ અને રૂપના ભંડાર છે. તમે બ્રહ્મચારીનું રૂપ ધારણ કરી, જઈને જુઓ. પોતાના હૃદયમાં તેમની યથાર્થ વાત જાણીને મને ઈશારાથી સમજાવીને કહી દેજો ॥ ૨ ॥

પઠએ બાલિ હોહિં મન મૈલા । ભાગૌં તુરત તજૌં યહ સૈલા ॥
બિપ્ર રૂપ ધરિ કપિ તહું ગયહી । માથ નાઈ પૂછત અસ ભયહી ॥ ૩ ॥

જો તેઓ મનના મલિન વાલિના મોકલેલા હોય તો હું તરત જ આ પર્વતને છોડીને નાસી જઉં. [આ સાંભળીને] હનુમાનજી બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને ત્યાં ગયા અને મસ્તક નમાવીને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા - ॥ ૩ ॥

કો તુમ્હ સ્યામલ ગૌર સરીરા । છત્રી રૂપ ફિરહુ બન બીરા ॥
કઠિન ભૂમિ કોમલ પદ ગામી । કવન હેતુ બિચરહુ બન સ્વામી ॥ ૪ ॥

હે વીર! શ્યામ અને ગૌર શરીરવાળા આપ કોણ છો, જે ક્ષત્રિયના રૂપમાં વનમાં ફરી રહ્યા છો? હે સ્વામી! કઠોર ભૂમિ પર કોમળ ચરણોથી ચાલનારા આપ કયા કારણે વનમાં વિચરી રહ્યા છો? ॥ ૪ ॥

મૃદુલ મનોહર સુંદર ગાતા । સહત દુસહ બન આતપ બાતા ॥
કી તુમ્હ તીનિ દેવ મહું કોહી । નર નારાયન કી તુમ્હ દોહી ॥ ૫ ॥

મનને હરનારાં આપનાં સુંદર કોમળ અંગો છે અને આપ વનના દુઃસહ્ય તાપ અને વાયુને સહી રહ્યા છો. શું આપ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ - આ ત્રણ દેવતાઓમાંથી કોઈ છો, અથવા આપ બંને નર અને નારાયણ છો? ॥ ૫ ॥

દોઠ - જગ કારન તારન ભવ ભંજન ધરની ભાર ।
કી તુમ્હ અખિલ ભુવન પતિ લીન્હ મનુજ અવતાર ॥ ૧ ॥

અથવા આપ જગતના મૂળ કારણ, સમસ્ત લોકોના સ્વામી સ્વયં ભગવાન છો, જેમણે લોકોને ભવસાગરથી પાર ઉતારવા તથા પૃથ્વીનો ભાર નષ્ટ કરવા માટે મનુષ્યરૂપે અવતાર લીધો છે? ॥ ૧ ॥

ચૌઠ - કોસલેસ દસરથ કે જાએ । હમ પિતુ બચન માનિ બન આએ ॥
નામ રામ લક્ષ્મન દોઉ ભાઈ । સંગ નારિ સુકુમારિ સુહાઈ ॥ ૧ ॥

[શ્રીરામચન્દ્રજીએ કહ્યું -] અમે કૌશલરાજ દશરથજીના પુત્રો છીએ અને પિતાનું વચન માનીને વનમાં આવ્યા છીએ. અમારાં રામ-લક્ષ્મણ નામ છે, અમે બન્ને ભાઈઓ છીએ. અમારી સાથે સુંદર સુકુમારી સ્ત્રી હતી. ॥ ૧ ॥

ઈહાં હરી નિસિયર બેટેહી । બિપ્ર ફિરહિં હમ ખોજત તેહી ॥
આપન ચરિત કહા હમ ગાઈ । કહહુ બિપ્ર નિજ કથા બુઝાઈ ॥ ૨ ॥

અહીં (વનમાં) રાક્ષસે [મારાં પત્ની] જાનકીને હરી લીધી. હે બ્રાહ્મણ, અમે તેને જ શોધતાં ફરીએ છીએ. અમે તો અમારું પોતાનું ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું. હવે, હે બ્રાહ્મણ! પોતાની કથા સમજાવીને કહો. ॥ ૨ ॥

પ્રભુ પહિયાનિ પરેઉ ગહિ ચરના । સો સુખ ઉમા જાઈ નહિં બરના ॥
પુલકિત તન મુખ આવ ન બચના । દેખત રુચિર બેષ કે રચના ॥ ૩ ॥

પ્રભુને ઓળખીને હનુમાનજી તેમના ચરણ પકડીને પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યા. (તેમણે સાષ્ટાંગ દંડવત્-પ્રણામ કર્યા) [શિવજી કહે છે -] હે પાર્વતી! તે સુખનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. શરીર પુલકિત છે, મુખમાંથી વચન નીકળતાં નથી. તેઓ પ્રભુના સુંદર વેષની રચના [શોભા] જોઈ રહ્યા છે. ॥ ૩ ॥

પુનિ ધીરજુ ધરિ અસ્તુતિ કીન્હી । હરથ હૃદયૈં નિજ નાથહિ ચીન્હી ॥
મોર ન્યાઉ મૈં પૂછા સાઈ । તુમ્હ પૂછહુ કસ નર કી નાઈ ॥ ૪ ॥

પછી ધીરજ ધરીને સ્તુતિ કરી. પોતાના નાથને ઓળખી લેવાથી હૃદયમાં હર્ષ થઈ રહ્યો છે. [પછી હનુમાનજીએ કહ્યું -] હે સ્વામી! મેં જે પૂછ્યું તે મારું પૂછવું તો ન્યાય હતો, [વર્ષો પછી આપને જોયા, તે પણ તપસ્વીના વેષમાં અને મારી વાનરી-બુદ્ધિ, આથી હું તો આપને ઓળખી ન શક્યો અને પોતાની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે મેં આપને પૂછ્યું] પરન્તુ આપ મનુષ્યની જેમ કેમ પૂછી રહ્યા છો? ॥ ૪ ॥

તવ માયા બસ ફિરઉં ભુલાના । તાતે મૈં નહિ પ્રભુ પહિયાના ॥

હું તો આપની માયાને વશ ભૂલ્યો ભટકું છું, આથી જ મેં પોતાના સ્વામી(આપ)ને ઓળખ્યા નહિ. ॥ ૫ ॥

દોઠ - એકુ મેં મંદ મોહબસ કુટિલ હૃદય અગ્યાન ।
પુનિ પ્રભુ મોહિ બિસારેઉ દીનબંધુ ભગવાન ॥ ૨ ॥

એક તો હું આમેય મન્દ છું, બીજું મોહના વશમાં છું, ત્રીજું હૃદયનો કુટિલ અને અજ્ઞાની છું. તોય હે દીનબંધુ ભગવાન! પ્રભુએ (આપે) પણ મને વિસારી દીધો! ॥ ૨ ॥

ચૌઠ - જદપિ નાથ બહુ અવગુન મોરેં । સેવક પ્રભુહિ પરે જનિ ભોરેં ॥
નાથ જીવ તવ માયા મોહા । સો નિસ્તરઈ તુમહારેહિં છોહા ॥ ૧ ॥

હે નાથ! જોકે મારામાં ઘણા જ અવગુણો છે, તથાપિ સેવક સ્વામીની વિસ્મૃતિમાં પડે નહિ. એટલે કે આપની વિસ્મૃતિનો વિષય હું ન બનું અર્થાત્ આપ મને ન ભૂલી જાઓ. હે નાથ! જીવ આપની માયાથી મોહિત છે; તે આપની જ કૃપાથી પાર ઊતરી શકે છે. ॥ ૧ ॥

તા પર મેં રઘુવીર દોહાઈ । જાનઉં નહિં કહુ ભજન ઉપાઈ ॥
સેવક સુત પતિ માતુ ભરોસેં । રહઈ અસોય બનઈ પ્રભુ પોસેં ॥ ૨ ॥

તેમ છતાંય હે રઘુવીર! હું આપના શપથ લઈને કહું છું કે હું ભજન-સાધન કંઈ જાણતો નથી. સેવક સ્વામીના અને પુત્ર માતાના ભરોસે નિશ્ચિન્ત રહે છે. પ્રભુએ સેવકનું પાલન-પોષણ કરવું જ પડે છે. ॥ ૨ ॥

અસ કહિ પરેઉ ચરન અકુલાઈ । નિજ તનુ પ્રગટિ પ્રીતિ ઉર છાઈ ॥
તબ રઘુપતિ ઉઠાઈ ઉર લાવા । નિજ લોચન જલ સીચિ જુડાવા ॥ ૩ ॥

એમ કહીને હનુમાનજી અકળાઈને પ્રભુના ચરણોમાં ઢળી પડ્યા, તેમણે પોતાનું અસલી શરીર પ્રગટ કરી દીધું. તેમના હૃદયમાં પ્રેમ છવાઈ ગયો. ત્યારે શ્રીરઘુનાથજીએ તેમને ઉઠાવીને હૃદય સાથે ચાંપી દીધા અને પોતાનાં નેત્રોના જળથી સીંચીને શીતળ કર્યા. ॥ ૩ ॥

સુનુ કપિ જિયં માનસિ જનિ ઊના । તેં મમ પ્રિય લછિમન તે દૂના ॥
સમદરસી મોહિ કહ સબ કોઊ । સેવક પ્રિય અનન્ય ગતિ સોઊ ॥ ૪ ॥

[પછી કહ્યું -] હે કપિ! સાંભળો, મનમાં ગ્લાનિ કરશો નહિ (મન નાનું ન કરતા). તમે મને લક્ષ્મણથી પણ બમણા પ્રિય છો. સર્વ કોઈ મને સમદર્શી કહે છે (મારા માટે ન કોઈ પ્રિય છે ન અપ્રિય) પરન્તુ મને સેવક ઘણો પ્રિય છે, કારણ કે તે અનન્યગતિ હોય છે (મને છોડીને તેને કોઈ બીજો આશ્રય હોતો નથી). ॥ ૪ ॥

દોઠ - સો અનન્ય જાકેં અસિ મતિ ન ટરઈ હનુમંત ।
મેં સેવક સચરાચર રૂપ સ્વામિ ભગવંત ॥ ૩ ॥

અને હે હનુમાન! અનન્ય તે જ છે કે જેની આવી બુદ્ધિ ક્યારેય ટળતી નથી કે હું સેવક છું અને આ ચરાચર (જડ-ચેતન) જગત મારા સ્વામી ભગવાનનું રૂપ છે. ॥ ૩ ॥

યૌ૦ - દેખિ પવનસુત પતિ અનુકૂલા । હૃદયે હરષ બીતી સબ સૂલા ॥
નાથ સૈલ પર કપિપતિ રહઈ । સો સુગ્રીવ દાસ તવ અહઈ ॥ ૧ ॥

સ્વામીને અનુકૂળ (પ્રસન્ન) જોઈને પવનકુમાર હનુમાનજીના હૃદયમાં હર્ષ છવાઈ ગયો અને તેમનાં સઘળાં દુઃખો જતાં રહ્યાં. [તેમણે કહ્યું -] હે નાથ! આ પર્વત પર વાનરરાજ સુગ્રીવ રહે છે, તે આપનો દાસ છે. ॥ ૧ ॥

તેહિ સન નાથ મયત્રી કીજે । દીન જાનિ તેહિ અભય કરીજે ॥
સો સીતા કર ખોજ કરાઈહિ । જહું તહું મરકટ કોટિ પઠાઈહિ ॥ ૨ ॥
હે નાથ! તેની સાથે મિત્રતા કરો અને તેને દીન જાણીને નિર્ભય કરી દો. તે સીતાજીની શોધ કરાવશે અને ચારેકોર કરોડો વાનરોને મોકલશે. ॥ ૨ ॥

એહિ બિધિ સકલ કથા સમુજાઈ । લિએ દુઝૌ જન પીઠિ ચઢાઈ ॥
જબ સુગ્રીવ રામ કહું દેખા । અતિસય જન્મ ધન્ય કરિ લેખા ॥ ૩ ॥
આ પ્રમાણે સઘળી વાતો સમજાવીને હનુમાનજીએ (શ્રીરામ-લક્ષ્મણ) બન્ને જણને પીઠ પર ચઢાવી લીધા. જ્યારે સુગ્રીવે શ્રીરામચન્દ્રજીને જોયા તો પોતાના જન્મને અત્યન્ત ધન્ય સમજ્યા. ॥ ૩ ॥

સાદર મિલેઉ નાઈ પદ માથા । ભેટેઉ અનુજ સહિત રઘુનાથા ॥
કપિ કર મન બિચાર એહિ રીતી । કરિહિ બિધિ મો સન એ પ્રીતી ॥ ૪ ॥
સુગ્રીવ ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને આદરસહિત મળ્યા. શ્રીરઘુનાથજી પણ નાનાભાઈ સહિત તેમને ગળે લગાવીને ભેટ્યા. સુગ્રીવ મનમાં આ પ્રકારે વિચારી રહ્યા છે કે હે વિધાતા! શું તેઓ મારાથી પ્રીતિ કરશે? ॥ ૪ ॥

દો૦ - તબ હનુમંત ઉભય દિસિ કી સબ કથા સુનાઈ ।
પાવક સાખી દેઈ કરિ જોરી પ્રીતિ દેઢાઈ ॥ ૪ ॥
ત્યારે હનુમાનજીએ બન્ને બાજુની સઘળી કથા સંભળાવીને અગ્નિની સાક્ષી આપીને પરસ્પર દેઢ કરીને પ્રીતિ જોડી દીધી (અર્થાત્ અગ્નિની સાક્ષી આપીને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક તેમની મૈત્રી કરાવી દીધી). ॥ ૪ ॥

યૌ૦ - કીન્હિ પ્રીતિ કછુ બીચ ન રાખા । લછિમન રામ ચરિત સબ ભાષા ॥
કહ સુગ્રીવ નયન ભરિ બારી । મિલિહિ નાથ મિથિલેસકુમારી ॥ ૧ ॥
બન્નેએ [હૃદયથી] પ્રીતિ રાખી, કંઈ પણ અન્તર રાખ્યું નહિ. ત્યારે લક્ષ્મણજીએ શ્રીરામચન્દ્રજીનો સઘળો ઇતિહાસ કહ્યો. સુગ્રીવે નેત્રોમાં જળ ભરીને કહ્યું - હે નાથ! મિથિલેશકુમારી જાનકીજી મળી જશે. ॥ ૧ ॥

મંત્રિન્હ સહિત ઈહાં એક બારા । બૈઠ રહેઉં મેં કરત બિચારા ॥
ગગન પંથ દેખી મેં જાતા । પરબસ પરી બહુત બિલપાતા ॥ ૨ ॥
હું એકવાર અહીં મંત્રીઓની સાથે બેસીને કંઈ વિચાર કરી રહ્યો હતો. ત્યારે મેં પરાયા(શત્રુ)ના વશમાં પડેલાં ઘણો જ વિલાપ કરતાં સીતાજીને આકાશમાર્ગથી જતાં જોયાં હતાં. ॥ ૨ ॥

રામ રામ હા રામ પુકારી । હમહિ દેખિ દીન્હેઉ પટ ડારી ॥

માગા રામ તુરત તેહિં દીન્હા । પટ ઉર લાઈ સોય અતિ કીન્હા ॥ ૩ ॥

અમને જોઈને તેમણે ‘રામ! રામ! હા રામ! પોકાર કરીને વજ્ર પાડી નાખ્યું હતું. શ્રીરામજીએ તેને માગ્યું, ત્યારે સુગ્રીવે તરત જ આપી દીધું. વજ્રને દૃઢ્યે લગાવીને શ્રીરામચન્દ્રજીએ ઘણો જ શોક કર્યો. ॥ ૩ ॥

કહ સુગ્રીવ સુનહુ રઘુબીરા । તજહુ સોય મન આનહુ ધીરા ॥

સબ પ્રકાર કરિહઉં સેવકાઈ । જેહિ બિધિ મિલિહિ જાનકી આઈ ॥ ૪ ॥

સુગ્રીવે કહ્યું — હે રઘુવીર! સાંભળો, શોક છોડી દો અને મનમાં ધીરજ રાખો. હું સર્વ પ્રકારથી આપની સેવા કરીશ, અને એવા ઉપાય કરીશ કે જાનકીજી આવીને આપને મળે. ॥ ૪ ॥

દોઠ — સખા બચન સુનિ હરથે કૃપાસિંધુ બલસીવ ।

કારન કવન બસહુ બન મોહિ કહહુ સુગ્રીવ ॥ ૫ ॥

કૃપાના સમુદ્ર અને બળની સીમા શ્રીરામજી સખા સુગ્રીવનાં વચન સાંભળીને હર્ષિત થયા. [અને બોલ્યા —] હે સુગ્રીવ! મને બતાવો, તમે વનમાં કયા કારણે રહો છો? ॥ ૫ ॥

ચૌઠ — નાથ બાલિ અરુ મૈં દ્વૌ ભાઈ । પ્રીતિ રહી કછુ બરનિ ન જાઈ ॥

મયસુત માયાવી તેહિ નાઊં । આવા સો પ્રભુ હમરેં ગાઊં ॥ ૧ ॥

[સુગ્રીવે કહ્યું —] હે નાથ! વાલિ અને હું બે ભાઈઓ છીએ. અમારા બન્નેમાં એવી પ્રીતિ હતી કે જેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. હે પ્રભો! મયદાનવનો એક પુત્ર હતો, તેનું નામ માયાવી હતું. એક વાર તે અમારા ગામમાં આવ્યો. ॥ ૧ ॥

અર્ધ રાતિ પુર દ્વાર પુકારા । બાલી રિપુ બલ સહે ન પારા ॥

ધાવા બાલિ દેખિ સો ભાગા । મૈં પુનિ ગયઉં બંધુ સંગ લાગા ॥ ૨ ॥

તેણે અડધી રાત્રે નગરના દરવાજા પર આવીને પોકાર કર્યો. વાલિ શત્રુના પડકારને સહન કરી શક્યો નહિ. તે દોડ્યો, તેને જોઈને માયાવી નાઠો. હું પણ ભાઈની સંગાથે થઈ ગયો. ॥ ૨ ॥

ગિરિબર ગુહાં પૈઠ સો જાઈ । તબ બાલીં મોહિ કહા બુઝાઈ ॥

પરિખેસુ મોહિ એક પખવારા । નહિં આવૌં તબ જાનેસુ મારા ॥ ૩ ॥

તે માયાવી એક પર્વતની ગુફામાં પેસી ગયો. ત્યારે વાલિએ મને સમજાવીને કહ્યું — તમે એક પખવાડિયા સુધી મારી વાટ જોજો. જો હું એટલા દિવસોમાં ન આવું તો જાણી લેજો કે હું માર્યો ગયો. ॥ ૩ ॥

માસ દિવસ તહું રહેઉં ખરારી । નિસરી રુધિર ધાર તહું ભારી ॥

બાલિ હતેસિ મોહિ મારિહિ આઈ । સિલા દેઈ તહું ચલેઉં પરાઈ ॥ ૪ ॥

હે ખરારિ! હું ત્યાં એક મહિના સુધી રહ્યો. ત્યાં (તે ગુફામાંથી) લોહીની મોટી ભારે ધારા નીકળી ત્યારે [હું સમજ્યો કે] તેણે વાલિને મારી નાખ્યો, હવે આવીને મને મારશે. એટલે હું ત્યાં (ગુફાના દ્વાર પર) એક શિલા લગાવીને નાસી આવ્યો. ॥ ૪ ॥

મંત્રિન્હ પુર દેખા બિનુ સાઈ । દીન્હેઉ મોહિ રાજ બરિઆઈ ॥
બાલી તાહિ મારિ ગૃહ આવા । દેખિ મોહિ જિયં ભેદ બઢાવા ॥ ૫ ॥

મંત્રીઓએ નગરને સ્વામી વિનાનું જોયું, તો મને જબરજસ્તીથી રાજ્ય આપી દીધું. વાલિ તેને મારીને ઘરે આવી પહોંચ્યો. મને [રાજસિંહાસન પર] જોઈને તેના મનમાં શંકા થઈ. તે સમજ્યો કે આ રાજ્યના લોભથી જ ગુફાના દ્વાર પર શિલા મૂકીને આવ્યો હતો, જેથી હું બહાર ન નીકળી શકું અને પોતે જ અહીં આવીને રાજા બની બેઠો. ॥ ૫ ॥

રિપુ સમ મોહિ મારેસિ અતિ ભારી । હરિ લીન્હેસિ સર્ખસુ અરુ નારી ॥
તાકે ભય રઘુબીર કૃપાલા । સકલ ભુવન મેં ફિરેઉં બિહાલા ॥ ૬ ॥

તેણે મને શત્રુ સમાન જાણી ઘણો માર્યો અને મારું સર્વસ્વ તથા મારી સ્ત્રીને પણ પડાવી લીધી. હે કૃપાળુ રઘુવીર! હું તેના ભયથી સમસ્ત લોકોમાં બેહાલ થઈને ફરતો રહ્યો. ॥ ૬ ॥

ઈહાં સાપ બસ આવત નાહી । તદપિ સભીત રહઉં મન માહી ॥
સુનિ સેવક દુખ દીનદયાલા । ફરકિ ઉઠીં દૈ ભુજા બિસાલા ॥ ૭ ॥

તે શાપના કારણે અહીં આવતો નથી, તો પણ હું મનમાં ભયભીત રહું છું. સેવકનું દુઃખ સાંભળીને દીનો પર દયા કરનારા શ્રીરઘુનાથજીની બન્ને વિશાળ ભુજાઓ ફરકી ઊઠી ॥ ૭ ॥

દોઠ — સુનુ સુગ્રીવ મારિહઉં બાલિહિ એકહિં બાન ।
બ્રહ્મ રુદ્ર સરનાગત ગર્એ ન ઉબરિહિં પ્રાન ॥ ૮ ॥

[તેમણે કહ્યું —] હે સુગ્રીવ! સાંભળો, હું એક જ બાણથી વાલિને મારી નાખીશ. બ્રહ્મા અને રુદ્રની શરણમાં જવા છતાંય તેના પ્રાણ બચશે નહિ. ॥ ૮ ॥

ચૌઠ — જે ન મિત્ર દુખ હોહિં દુખારી । તિન્હહિ બિલોકત પાતક ભારી ॥
નિજ દુખ ગિરિ સમ રજ કરિ જાના । મિત્રક દુખ રજ મેરુ સમાના ॥ ૧ ॥

જે લોકો મિત્રના દુઃખે દુખી થતા નથી, તેમને જોવાથી જ મોટું પાપ લાગે છે. પોતાના પર્વત સમાન દુઃખને ધૂળની સમાન અને મિત્રના ધૂળ સમાન દુઃખને મેરુની સમાન જાણે; ॥ ૧ ॥

જિન્હ કેં અસિ મતિ સહજ ન આઈ । તે સઠ કત હઠિ કરત મિતાઈ ॥
કુપથ નિવારિ સુપંથ ચલાવા । ગુન પ્રગટૈ અવગુનન્હિ દુરાવા ॥ ૨ ॥

જેમને સ્વભાવથી જ આવી બુદ્ધિ પ્રાપ્ત નથી, તે મૂર્ખ લોકો હઠ કરીને કેમ કોઈની સાથે મિત્રતા કરે છે? મિત્રનો ધર્મ છે કે મિત્રને કુમાર્ગે જતાં રોકી સારા માર્ગ પર ચલાવે. તેના ગુણોને પ્રગટ કરે અને અવગુણોને છુપાવે. ॥ ૨ ॥

દેત લેત મન સંક ન ધરઈ । બલ અનુમાન સદા હિત કરઈ ॥
વિપતિ કાલ કર સતગુન નેહા । શ્રુતિ કહ સંત મિત્ર ગુન એહા ॥ ૩ ॥

લેવડદેવડમાં મનમાં શંકા ન રાખે. પોતાના બળ પ્રમાણે સદા હિત જ કરતો રહે. વિપત્તિના સમયમાં તો સદા સોગણો સ્નેહ કરે. વેદ કહે છે કે સંત(શ્રેષ્ઠ) મિત્રના ગુણો (લક્ષણો) આ છે; ॥ ૩ ॥

આર્ગે કહ મૃદુ બચન બનાઈ । પાછેં અનહિત મન કુટિલાઈ ॥
જાકર ચિત અહિ ગતિ સમ ભાઈ । અસ કુમિત્ર પરિહરેહિં ભલાઈ ॥ ૪ ॥

જે સામે તો બનાવી-બનાવીને કોમળ વચન કહે છે અને પીઠ પાછળ બુરાઈ કરે છે તથા મનમાં કપટ રાખે છે - હે ભાઈ! [આ રીતે] જેનું મન સાપની ચાલ સમાન વાંકું છે, એવા કુમિત્રને તો ત્યાગવામાં જ ભલાઈ છે. ॥ ૪ ॥

સેવક સઠ નૃપ કૃપન કુનારી । કપટી મિત્ર સૂલ સમ ચારી ॥
સખા સોચ ત્યાગહુ બલ મોરેં । સબ બિધિ ઘટબ કાજ મેં તોરેં ॥ ૫ ॥

મૂર્ખ સેવક, કંજૂસ રાજા, કુલટા સ્ત્રી અને કપટી મિત્ર - એ ચારે શૂળની જેમ (પીડા આપનાર) છે. હે સખા! મારા બળ પર હવે તમે ચિંતા છોડી દો. હું સર્વ પ્રકારે તમારા કામમાં આવીશ (તમારી સહાય કરીશ). ॥ ૫ ॥

કહ સુગ્રીવ સુનહુ રઘુબીરા । બાલિ મહાબલ અતિ રનધીરા ॥
દુંદુભિ અસ્થિ તાલ દેખરાએ । બિનુ પ્રયાસ રઘુનાથ ઢહાએ ॥ ૬ ॥

સુગ્રીવે કહ્યું - હે રઘુવીર! સાંભળો, વાલિ મહા બળવાન અને અત્યંત રણધીર છે. પછી સુગ્રીવે શ્રીરામજીને દુન્દુભિ રાક્ષસનાં હાડકાં અને તાડનાં વૃક્ષ બતાવ્યાં. શ્રીરઘુનાથજીએ તેમને વિના કોઈ પરિશ્રમે (સહેલાઈથી) જમીનદોસ્ત કરી દીધાં. ॥ ૬ ॥

દેખિ અમિત બલ બાઢી પ્રીતી । બાલિ બધવ ઈન્હ ભઈ પરતીતી ॥
બાર બાર નાવઈ પદ સીસા । પ્રભુહિ જાનિ મન હરષ કપીસા ॥ ૭ ॥

શ્રીરામજીનું અપરિમિત બળ જોઈને સુગ્રીવની પ્રીતિ વધી ગઈ અને તેમને વિશ્વાસ થઈ ગયો કે તેઓ વાલિનો વધ અવશ્ય કરશે. તેઓ વારંવાર પ્રભુના ચરણોમાં શીશ નમાવવા લાગ્યા. પ્રભુને ઓળખીને સુગ્રીવ મનમાં હર્ષિત થઈ રહ્યા હતા. ॥ ૭ ॥

ઉપજા ગ્યાન બચન તબ બોલા । નાથ કૃપાં મન ભયઉ અલોલા ॥
સુખ સંપતિ પરિવાર બઝાઈ । સબ પરિહરિ કરિહઉં સેવકાઈ ॥ ૮ ॥

જ્યારે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું ત્યારે તેઓ આ વચન બોલ્યા કે હે નાથ! આપની કૃપાથી હવે મારું મન સ્થિર થઈ ગયું. સુખ, સમ્પત્તિ, પરિવાર અને મોટાઈ સર્વેનો ત્યાગ કરીને હું આપની સેવા જ કરીશ. ॥ ૮ ॥

એ સબ રામ ભગતિ કે બાધક । કહહિં સંત તવ પદ અવરાધક ॥
સત્રુ મિત્ર સુખ દુખ જગ માહીં । માયાકૃત પરમારથ નાહીં ॥ ૯ ॥

કારણકે આપના ચરણોની આરાધના કરનાર સંતો કહે છે કે આ સર્વ (સુખ-સમ્પત્તિ આદિ) રામભક્તિના વિરોધી છે. જગતમાં જેટલા પણ શત્રુ-મિત્ર અને સુખ-દુઃખ [આદિ દ્વન્દ્વ] છે, સર્વે-સર્વ માયારચિત છે, પરમાર્થતઃ (વાસ્તવમાં) નથી. ॥ ૯ ॥

બાલિ પરમ હિત જાસુ પ્રસાદા । મિલેહુ રામ તુમ્હ સમન બિષાદા ॥
સપને જેહિ સન હોઈ લરાઈ । જાગેં સમુજત મન સકુચાઈ ॥ ૧૦ ॥

હે શ્રીરામજી! વાલિ તો મારો પરમ હિતકારી છે, જેની કૃપાથી શોકનો નાશ કરનાર આપ મને મળ્યા અને જેની સાથે હવે સ્વપ્નમાંય લડાઈ થાય તો જાગી ગયા પછી તેને સમજીને મનમાં સંકોચ થશે [કે સ્વપ્નમાં પણ હું તેની સાથે શા માટે લડ્યો]. ॥ ૧૦ ॥

અબ પ્રભુ કૃપા કરહુ એહિ ભાંતી । સબ તજિ ભજનુ કરૌં દિન રાતી ॥
સુનિ બિરાગ સંજુત કપિ બાની । બોલે બિહૈંસિ રામુ ધનુપાની ॥ ૧૧ ॥

હે પ્રભો! હવે તો એ રીતે કૃપા કરો કે સર્વ છોડીને દિન-રાત હું આપનું ભજન જ કરું. સુગ્રીવની વૈરાગ્યયુક્ત વાણી સાંભળીને (તેના ક્ષણિક વૈરાગ્યને જોઈને) હાથમાં ધનુષ ધારણ કરનાર શ્રીરામજી મલકાઈને બોલ્યા - ॥ ૧૧ ॥

જો કહુ કહેહુ સત્ય સબ સોઈ । સખા બચન મમ મૃષા ન હોઈ ॥
નટ મરકટ ઈવ સબહિ નચાવત । રામુ ખગેસ બેદ અસ ગાવત ॥ ૧૨ ॥

તમે જે કંઈ કહ્યું છે, તે સઘળું સત્ય છે, પરન્તુ હે સખા! મારું વચન મિથ્યા થતું નથી (અર્થાત્ વાલિ માર્યો જશે અને તમને રાજ્ય મળશે). [કાકભુશુંડિજી કહે છે કે -] હે પક્ષીઓના રાજા ગરુડ! નટના માંકડાની જેમ શ્રીરામજી બધાને નચાવે છે, વેદ આવું કહે છે. ॥ ૧૨ ॥

લૈ સુગ્રીવ સંગ રઘુનાથા । ચલે ચાપ સાયક ગહિ હાથા ॥
તબ રઘુપતિ સુગ્રીવ પઠાવા । ગર્જેસિ જાઈ નિકટ બલ પાવા ॥ ૧૩ ॥

તત્પશ્ચાત્ સુગ્રીવને સાથે લઈને અને હાથમાં ધનુષ-બાણ ધારણ કરીને શ્રીરઘુનાથજી ચાલ્યા. પછી શ્રીરઘુનાથજીએ સુગ્રીવને વાલિની પાસે મોકલ્યો. તે શ્રીરામજીનું બળ પામીને વાલિની નિકટ જઈને ગરજ્યો. ॥ ૧૩ ॥

સુનત બાલિ કોધાતુર ધાવા । ગહિ કર ચરન નારિ સમુજાવા ॥
સુનુ પતિ જિન્હહિ મિલેઉ સુગ્રીવા । તે દ્વૌ બંધુ તેજ બલ સીંવા ॥ ૧૪ ॥

વાલિ સાંભળતાં જ ક્રોધે ભરાઈને વેગથી દોડ્યો. તેની સ્ત્રી તારાએ ચરણ પકડીને તેને સમજાવ્યો કે હે નાથ! સાંભળો, સુગ્રીવ જેમની સાથે મળ્યા છે તે બન્ને ભાઈઓ તેજ અને બળની સીમા છે. ॥ ૧૪ ॥

કોસલેસ સુત લહિમન રામા । કાલહુ જીતિ સકહિં સંગ્રામા ॥ ૧૫ ॥

તેઓ કૌશલાધીશ દશરથજીના પુત્રો રામ અને લક્ષ્મણ છે, જે સંગ્રામમાં કાળને પણ જીતી શકે છે. ॥ ૧૫ ॥

દો - કહ બાલી સુનુ ભીરુ પ્રિય સમદરસી રઘુનાથ ।
જૌં કદાચિ મોહિ મારહિં તૌ પુનિ હોઈ સનાથ ॥ ૭ ॥

વાલિએ કહ્યું - હે ભીરુ! (બીકણ) પ્રિયે! સાંભળો, શ્રીરઘુનાથજી સમદર્શી છે. જો કદાચિત તેઓ મને મારશે તોય હું સનાથ થઈ જઈશ (પરમપદ પામી જઈશ). ॥ ૭ ॥

ચૌ૦ — અસ કહિ ચલા મહા અભિમાની । તૂન સમાન સુગ્રીવહિ જાની ॥

ભિરે ઉભૌ બાલી અતિ તર્જા । મુઠિકા મારિ મહાધુનિ ગર્જા ॥ ૧ ॥

આમ કહીને તે મહા અભિમાની વાલિ સુગ્રીવને તણખલાની સમાન જાણીને ચાલ્યો. બન્ને ભિડાઈ ગયા. વાલિએ સુગ્રીવને બહુ જ ધમકાવ્યો અને મુક્કો મારીને બહુ જ જોરથી ગરજ્યો. ॥ ૧ ॥

તબ સુગ્રીવ બિકલ હોઈ ભાગા । મુષ્ટિ પ્રહાર બજ સમ લાગા ॥

મેં જો કહા રઘુબીર કૃપાલા । બંધુ ન હોઈ મોર યહ કાલા ॥ ૨ ॥

ત્યારે સુગ્રીવ વ્યાકુળ થઈને નાહો. મુક્કાની ચોટ તેને વજના સમાન લાગી. [સુગ્રીવે આવીને કહ્યું] હે કૃપાળુ રઘુવીર! મેં આપને પહેલાં જ કહ્યું હતું કે વાલિ મારો ભાઈ નહિ પણ કાળ છે. ॥ ૨ ॥

એકરૂપ તુમહ ભ્રાતા દોઊ । તેહિ ભ્રમ તેં નહિં મારેઉં સોઊ ॥

કર પરસા સુગ્રીવ સરીરા । તનુ ભા કુલિસ ગઈ સબ પીરા ॥ ૩ ॥

[શ્રીરામજીએ કહ્યું —] તમારું બન્ને ભાઈઓનું એકસરખું જ રૂપ છે. આ ભ્રમથી મેં તેને માર્યો નથી. પછી શ્રીરામજીએ સુગ્રીવના શરીરને હાથથી સ્પર્શ કર્યો, જેથી તેનું શરીર વજના સમાન થઈ ગયું અને બધી પીડા ટળી ગઈ. ॥ ૩ ॥

મેલી કંઠ સુમન કે માલા । પઠવા પુનિ બલ દેઈ બિસાલા ॥

પુનિ નાનાં બિધિ ભઈ લરાઈ । બિટપ ઓટ દેખહિં રઘુરાઈ ॥ ૪ ॥

પછી શ્રીરામજીએ સુગ્રીવના ગળામાં ફૂલોની માળા પહેરાવી અને પછી તેને ઘણું ભારે બળ આપીને મોકલ્યો. બન્ને વચ્ચે ફરીથી અનેક પ્રકારે યુદ્ધ થયું. શ્રીરઘુનાથજી વૃક્ષની આડમાંથી જોઈ રહ્યા હતા. ॥ ૪ ॥

દો૦ — બહુ છલ બલ સુગ્રીવ કર હિયં હારા ભય માનિ ।

મારા બાલિ રામ તબ હૃદય માઝ સર તાનિ ॥ ૮ ॥

સુગ્રીવે ઘણાં જ છળ-બળ કર્યા, પણ [અન્તમાં] ભય જાણીને હૈયાથી હારી ગયો. ત્યારે શ્રીરામજીએ તાણીને વાલિના હૃદયમાં બાણ માર્યું. ॥ ૮ ॥

ચૌ૦ — પરા બિકલ મહિ સર કે લાગેં । પુનિ ઉઠિ બૈઠ દેખિ પ્રભુ આગેં ॥

શ્યામ ગાત સિર જટા બનાર્એ । અરુન નયન સર ચાપ ચઢાર્એ ॥ ૧ ॥

બાણ વાગતાં જ વાલિ વ્યાકુળ થઈને પૃથ્વી પર પડી ગયો. પરન્તુ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીને આગળ આવેલ જોઈને તે પાછો ઊઠીને બેઠો. ભગવાનનું શ્યામ શરીર છે, સિર પર જટા બનાવી છે, લાલ નેત્રો છે, બાણ લીધું છે અને ધનુષ ચઢાવ્યું છે. ॥ ૧ ॥

પુનિ પુનિ ચિતઈ ચરન ચિત દીન્હા । સુફલ જન્મ માના પ્રભુ ચીન્હા ॥

હૃદય પ્રીતિ મુખ બચન કઠોરા । બોલા ચિતઈ રામ કી ઓરા ॥ ૨ ॥

વાલિએ વારંવાર ભગવાનની સામે જોઈને ચિત્તને તેમના ચરણોમાં લગાવી દીધું. પ્રભુને ઓળખીને તેણે પોતાનો જન્મ સફળ માન્યો. તેના હૃદયમાં પ્રીતિ હતી, પરન્તુ મુખમાં કઠોર વચન હતાં. તે શ્રીરામજીની સામે જોઈને બોલ્યો — ॥ ૨ ॥

ધર્મ હેતુ અવતરેહુ ગોસાઈ । મારેહુ મોહિ બ્યાધ કી નાઈ ॥
મૈં બૈરી સુગ્રીવ પિઆરા । અવગુન કવન નાથ મોહિ મારા ॥ ૩॥

હે ગોસાઈ! આપે ધર્મની રક્ષા માટે અવતાર લીધો છે અને મને શિકારીની જેમ (છુપાઈને) માર્યો? હું વેરી અને સુગ્રીવ પ્રિય! હે નાથ! કયા દોષે આપે મને માર્યો? ॥ ૩॥

અનુજ બધૂ ભગિની સુત નારી । સુનુ સઠ કન્યા સમ એ ચારી ॥
ઈન્હડિ કુદૈષ્ટિ બિલોકઈ જોઈ । તાહિ બધેં કછુ પાપ ન હોઈ ॥ ૪॥

[શ્રીરામજીએ કહ્યું —] હે મૂર્ખ! સાંભળ, નાના ભાઈની સ્ત્રી, બહેન, પુત્રની સ્ત્રી અને કન્યા - એ ચારેય સમાન છે. એમને જો કોઈ કુદૈષ્ટિથી જુએ, તો તેને મારવામાં કોઈ પણ પાપ લાગતું નથી. ॥ ૪॥

મૂઢ તોહિ અતિસય અભિમાના । નારિ સિખાવન કરસિ ન કાના ॥
મમ ભુજ બલ આશ્રિત તેહિ જાની । મારા ચહસિ અધમ અભિમાની ॥ ૫॥

હે મૂઢ! તને અત્યંત અભિમાન છે. તેં પોતાની સ્ત્રીની શિખામણ પણ કાને ધરી નહિ. સુગ્રીવને મારી ભુજાઓના બળનો આશ્રિત જાણીને પણ અરે અધમ અભિમાની! તેને મારવાની ઈચ્છા તેં કરી? ॥ ૫॥

દોઠ — સુનહુ રામ સ્વામી સન ચલ ન ચાતુરી મોરિ ।
પ્રભુ અજહૂં મૈં પાપી અંતકાલ ગતિ તોરિ ॥ ૬॥

[વાલિએ કહ્યું —] હે શ્રીરામજી! સાંભળો, સ્વામી (આપની) સામે મારી ચતુરાઈ ચાલી શકતી નથી. હે પ્રભો! અંતકાળે આપની ગતિ (શરણ) પામીને હું હજુ પણ શું પાપી જ રહ્યો? ॥ ૬॥

ચૌઠ — સુનત રામ અતિ કોમલ બાની । બાલિ સીસ પરસેઉ નિજ પાની ॥
અચલ કરૌં તનુ રાખહુ પ્રાના । બાલિ કહા સુનુ કૃપાનિધાના ॥ ૭॥

વાલિની અત્યંત કોમળ વાણી સાંભળીને શ્રીરામજીએ તેના સિરને પોતાના હાથથી સ્પર્શ કર્યો [અને કહ્યું —] હું તમારા શરીરને અચલ કરી દઉં, તમે પ્રાણોને રાખો. વાલિએ કહ્યું — હે કૃપાનિધાન! સાંભળો — ॥ ૭॥

જન્મ જન્મ મુનિ જતનુ કરાહીં । અંત રામ કહિ આવત નાહીં ॥
જાસુ નામ બલ સંકર કાસી । દેત સબહિ સમ ગતિ અબિનાસી ॥ ૮॥

મુનિજનો જન્મ-જન્મમાં અનેક પ્રકારનાં સાધન કરતાં રહે છે. છતાંય અંતકાળે તેઓ 'રામ' નથી કહી શકતા. (એમના મુખમાંથી રામનામ નીકળતું નથી). જેમના નામના બળે શંકરજી કાશીમાં સર્વને સમાનરૂપથી અવિનાશિની ગતિ (મુક્તિ) આપે છે. ॥ ૮॥

મમ લોચન ગોચર સોઈ આવા । બહુરિ કિ પ્રભુ અસ બનિહિ બનાવા ॥ ૯॥

તે શ્રીરામજી સ્વયં મારાં નેત્રોની સામે આવી ગયા છે. હે પ્રભો! આવો સંયોગ શું ફરી ક્યારેય બની શકશે? ॥ ૯॥

છં૦ - સો નયન ગોચર જાસુ ગુન નિત નેતિ કહિ શ્રુતિ ગાવહીં ।
જિતિ પવન મન ગો નિરસ કરિ મુનિ ધ્યાન કબહુંક પાવહીં ॥
મોહિ જાનિ અતિ અભિમાન બસ પ્રભુ કહેઉ રાખુ સરીરહી ।
અસ કવન સઠ હઠિ કાટિ સુરતરુ બારિ કરિહિ બબૂરહી ॥ ૧ ॥

શ્રુતિઓ 'નેતિ-નેતિ' કહીને નિરન્તર જેમનું ગુણગાન કરતી રહે છે, તથા પ્રાણ અને મનને જીતીને તેમજ ઈન્દ્રિયોને [વિષયોના રસથી સર્વથા] નીરસ બનાવીને મુનિજનો ધ્યાનમાં જેમની ક્યારેક ક્વચિત્ જ ઝલક પામે છે, તે જ પ્રભુ (આપ) સાક્ષાત મારી સામે પ્રગટ છો. આપે મને અત્યંત અભિમાનવશ જાણીને આમ કહ્યું કે તમે શરીર રાખી લો. પરન્તુ એવો મૂર્ખ કોણ હશે જે હઠપૂર્વક કલ્પવૃક્ષને કાપીને તેનાથી બાવળની વાડ વાવશે (અર્થાત્ પૂર્ણકામ બનાવી દેનાર આપને છોડીને આપની પાસે આ નશ્વર શરીરનું રક્ષણ માગશે)? ॥ ૧ ॥

અબ નાથ કરિ કરુના બિલોકહુ દેહુ જો બર માગઊં ।
જેહિં જોનિ જન્મોં કર્મ બસ તહું રામ પદ અનુરાગઊં ॥
યહ તનય મમ સમ બિનય બલ કલ્યાનપ્રદ પ્રભુ લીજિએ ।
ગહિ બાંહ સુર નર નાહ આપન દાસ અંગદ કીજિએ ॥ ૨ ॥

હે નાથ! હવે, મારા પર દયાદૃષ્ટિ કરો અને હું જે વર માગું છું તેને આપો. હું કર્મવશાત્ જે યોનિમાં જન્મ લઉં, ત્યાં શ્રીરામજી(આપ)ના ચરણોમાં પ્રેમ કરું! હે કલ્યાણપ્રદ પ્રભો! આ મારો પુત્ર અંગદ વિનય અને બળમાં મારા જ સમાન છે, તેનો સ્વીકાર કરો. અને હે દેવતા અને મનુષ્યોના નાથ! બાંય પકડીને એને પોતાનો દાસ બનાવો. ॥ ૨ ॥

દો૦ - રામ ચરન દૃઢ પ્રીતિ કરિ બાલિ કીન્હ તનુ ત્યાગ ।
સુમન માલ જિમિ કંઠ તે ગિરત ન જાનઈ નાગ ॥ ૧૦ ॥

શ્રીરામજીના ચરણોમાં દૃઢ પ્રીતિ કરીને વાલિએ શરીરને એવી રીતે જ (સહેલાઈથી) ત્યાગી દીધું, જેમ હાથી પોતાના ગળામાંથી ફૂલોની માળાનું પડવું ન જાણે. ॥ ૧૦ ॥

ચૌ૦ - રામ બાલિ નિજ ધામ પઠાવા । નગર લોગ સબ બ્યાકુલ ધાવા ॥
નાના બિધિ બિલાપ કર તારા । છૂટે કેસ ન દેહ સંભારા ॥ ૧ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીએ વાલિને પોતાના પરમ ધામમાં મોકલી દીધો. નગરના સર્વ લોકો વ્યાકુળ થઈને દોડ્યા. વાલિની સ્ત્રી તારા અનેક પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગી. તેના વાળ વિખરાયેલા છે અને દેહનું ભાન નથી. ॥ ૧ ॥

તારા બિકલ દેખિ રઘુરાયા । દીન્હ ગ્યાન હરિ લીન્હી માયા ॥
છિતિ જલ પાવક ગગન સમીરા । પંચ રચિત અતિ અધમ સરીરા ॥ ૨ ॥

તારાને વ્યાકુળ જોઈને શ્રીરઘુનાથજીએ તેને જ્ઞાન આપ્યું અને તેની માયા (અજ્ઞાન) હરી લીધી. [તેમણે કહ્યું -] પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, આકાશ અને વાયુ - આ પાંચ તત્ત્વોથી આ અત્યંત અધમ શરીર રચવામાં આવ્યું છે. ॥ ૨ ॥

પ્રગટ સો તનુ તવ આગેં સોવા । જીવ નિત્ય કેહિ લગિ તુમ્હ રોવા ॥
ઉપજા ગ્યાન ચરન તબ લાગી । લીન્હેસિ પરમ ભગતિ બર માગી ॥ ૩૥

તે શરીર તો પ્રત્યક્ષ તમારી સામે સૂતેલું છે, અને જીવ નિત્ય છે. પછી તું શા માટે રડી રહી છો? જ્યારે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું, ત્યારે તે ભગવાનના ચરણે પડી અને તેણે પરમ ભક્તિનો વર માગી લીધો. ॥ ૩૥

ઉમા દારુ જોષિત કી નાઈ । સબહિ નચાવત રામુ ગોસાઈ ॥
તબ સુગ્રીવહિ આયસુ દીન્હા । મૃતક કર્મ બિધિવત સબ કીન્હા ॥ ૪૥

[શિવજી કહે છે —] હે ઉમા! સ્વામી શ્રીરામજી બધાંને કઠપૂતળીની પેઠે નચાવે છે. ત્યાર પછી શ્રીરામજીએ સુગ્રીવને આજ્ઞા આપી અને સુગ્રીવે વિધિપૂર્વક વાલિનું સર્વ મૃતક-કર્મ કર્યું. ॥ ૪૥

રામ કહા અનુજહિ સમુઝાઈ । રાજ દેહુ સુગ્રીવહિ જાઈ ।
રઘુપતિ ચરન નાઈ કરિ માથા । ચલે સકલ પ્રેરિત રઘુનાથા ॥ ૫૥

પછી શ્રીરામચન્દ્રજીએ નાના ભાઈ લક્ષ્મણને સમજાવીને કહ્યું કે તમે જઈને સુગ્રીવને રાજ્ય આપી દો. શ્રીરઘુનાથજીને સૌએ પ્રણામ કર્યા અને એમની પ્રેરણાથી ચાલી નીકળ્યા. ॥ ૫૥

દોઠ — લછિમન તુરત બોલાએ પુરજન બિપ્ર સમાજ ।
રાજુ દીન્હ સુગ્રીવ કહું અંગદ કહું જુબરાજ ॥ ૧૧ ॥

લક્ષ્મણજીએ તરત જ સર્વે નગરવાસીઓને અને બ્રાહ્મણોના સમાજને બોલાવી લીધો [તેમની સામે] અને સુગ્રીવને રાજ્ય અને અંગદને યુવરાજપદ આપ્યું. ॥ ૧૧ ॥

ચૌઠ — ઉમા રામ સમ હિત જગ માહીં । ગુરુ પિતુ માતુ બંધુ પ્રભુ નાહીં ॥
સુર નર મુનિ સબ કે યહ રીતી । સ્વારથ લાગિ કરહિં સબ પ્રીતી ॥ ૧૥

હે પાર્વતી! જગતમાં શ્રીરામજીના સમાન હિત કરનાર ગુરુ પિતા, માતા, બન્ધુ અને સ્વામી કોઈ નથી. દેવતા, મનુષ્ય અને મુનિ સર્વની આ રીત છે કે સ્વાર્થના માટે જ સૌ પ્રીતિ કરે છે. ॥ ૧૥

બાલિ ત્રાસ બ્યાકુલ દિન રાતી । તન બહુ બ્રન ચિંતાં જર છાતી ॥
સોઈ સુગ્રીવ કીન્હ કપિરાહિ । અતિ કૃપાલ રઘુબીર સુભાહિ ॥ ૨૥

જે સુગ્રીવ દિન-રાત વાલિના ભયથી વ્યાકુળ રહેતો હતો, જેના શરીરમાં ઘણા જ ઘા થયા હતા અને જેની છાતી ચિન્તાના કારણે બળી રહી હતી, તે સુગ્રીવને તેમણે વાનરોનો રાજા બનાવી દીધો. શ્રીરામચન્દ્રજીનો સ્વભાવ જ અત્યંત કૃપાળુ છે. ॥ ૨૥

જાનતહૂં અસ પ્રભુ પરિહરહીં । કાહે ન બિપતિ જાલ નર પરહીં ॥
પુનિ સુગ્રીવહિ લીન્હ બોલાઈ । બહુ પ્રકાર નૃપનીતિ સિખાઈ ॥ ૩૥

જે લોકો જાણવા છતાંય આવા પ્રભુને ત્યાગી દે છે તેઓ કેમ વિપત્તિની જાળમાં ન ફસાય? પછી શ્રીરામજીએ સુગ્રીવને બોલાવી લીધા અને અનેક પ્રકારે તેમને રાજનીતિની શિખામણો આપી. ॥ ૩૥

કહ પ્રભુ સુનુ સુગ્રીવ હરીસા । પુર ન જાઉં દસ ચારિ બરીસા ॥
ગત ગ્રીષ્મ બરષા રિતુ આઈ । રહિહઉં નિકટ સૈલ પર છાઈ ॥ ૪ ॥

પછી પ્રભુએ કહ્યું — હે વાનરપતિ સુગ્રીવ! સાંભળો, હું ચૌદ વર્ષ સુધી ગામમાં જઈશ નહિ. ગ્રીષ્મઋતુ વીતી ને વર્ષાઋતુ આવી ગઈ છે. આથી હું અહીં પાસે જ પર્વત પર જઈને રહીશ. ॥ ૪ ॥

અંગદ સહિત કરહુ તુમ્હ રાજૂ । સંતત હૃદયે ધરેહુ મમ કાજૂ ॥
જબ સુગ્રીવ ભવન ફિરિ આએ । રામુ પ્રબરષન ગિરિ પર છાએ ॥ ૫ ॥

તમે અંગદસહિત રાજ્ય કરો. મારા કાર્યનું હૃદયમાં સદા ધ્યાન રાખજો. ત્યાર પછી જ્યારે સુગ્રીવજી ધરે પાછા આવ્યા, ત્યારે શ્રીરામજી પ્રવર્ષણ પર્વત પર જઈને રહ્યા. ॥ ૫ ॥

દોઠ — પ્રથમહિં દેવન્હ ગિરિ ગુહા રાખેઉ રુચિર બનાઈ ।
રામ કૃપાનિધિ કહુ દિન બાસ કરહિંગે આઈ ॥ ૧૨ ॥

દેવતાઓએ પહેલાથી જ તે પર્વતની એક ગુફાને સુંદર બનાવી (સજાવી) રાખી હતી. તેમણે વિચારી રાખ્યું હતું કે કૃપાની ખાણ શ્રીરામજી અહીં આવીને કેટલાક દિવસ નિવાસ કરશે. ॥ ૧૨ ॥

ચૌઠ — સુંદર બન કુસુમિત અતિ સોભા । ગુંજત મધુપ નિકર મધુ લોભા ॥
કંદ મૂલ ફલ પત્ર સુહાએ । ભાએ બહુત જબ તે પ્રભુ આએ ॥ ૧ ॥

સુંદર વન ફૂલોથી અત્યંત સુશોભિત છે. મધના લોભથી ભમરાના સમૂહ ગુંજાર કરી રહ્યા છે. જ્યારથી પ્રભુ આવ્યા, ત્યારથી વનમાં સુંદર કન્દ, મૂળ, ફળ અને પર્ણોનો બહુ જ વધારો થઈ ગયો. ॥ ૧ ॥

દેખિ મનોહર સૈલ અનૂપા । રહે તહું અનુજ સહિત સુરભૂપા ॥
મધુકર ખગ મૃગ તનુ ધરિ દેવા । કરહિં સિદ્ધ મુનિ પ્રભુ કે સેવા ॥ ૨ ॥

મનોહર અને અનુપમ પર્વતને જોઈને દેવતાઓના સમ્રાટ શ્રીરામજી નાના ભાઈ સહિત ત્યાં રહી ગયા. દેવતા, સિદ્ધો અને મુનિઓ ભમરા, પક્ષીઓ અને પશુઓનાં શરીર ધારણ કરીને પ્રભુની સેવા કરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥

મંગલરૂપ ભયઉ બન તબ તે । કીન્હ નિવાસ રમાપતિ જબ તે ॥
ફટિક સિલા અતિ સુભ્ર સુહાઈ । સુખ આસીન તહાં દ્વૌ ભાઈ ॥ ૩ ॥

જ્યારથી રમાપતિ શ્રીરામજીએ ત્યાં નિવાસ કર્યો, ત્યારથી વન મંગલસ્વરૂપ થઈ ગયું. સુંદર સ્ફટિક મણિની એક અત્યંત ઉજ્જવળ શિલા છે, તે પર બન્ને ભાઈઓ સુખપૂર્વક વિરાજમાન છે. ॥ ૩ ॥

કહત અનુજ સન કથા અનેકા । ભગતિ બિરતિ નૃપનીતિ બિબેકા ॥
બરષા કાલ મેઘ નભ છાએ । ગરજત લાગત પરમ સુહાએ ॥ ૪ ॥

શ્રીરામજી નાના ભાઈ લક્ષ્મણજીને ભક્તિ, વૈરાગ્ય, રાજનીતિ અને જ્ઞાનની અનેક કથાઓ કહે છે. વર્ષાકાળમાં આકાશમાં છવાયેલાં ગરજતાં વાદળાં ઘણાં જ સોહામણાં લાગે છે. ॥ ૪ ॥

દોઠ - લલિમન દેખુ મોર ગન નાયત બારિદ પેખિ ।
ગૃહી બિરતિ રત હરષ જસ બિષ્ણુભગત કહું દેખિ ॥ ૧૩ ॥

[શ્રીરામજી કહેવા લાગ્યા -] હે લક્ષ્મણ! જુઓ, મોરોનું ટોળું વાદળાંને જોઈને નાચી રહ્યું છે, જેમ વૈરાગ્યમાં અનુરક્ત ગૃહસ્થ કોઈક વિષ્ણુભક્તને જોઈને હરખાઈ જાય છે. ॥ ૧૩ ॥

ચૌઠ - ઘન ધમંડ નભ ગરજત ઘોરા । પ્રિયા હીન ડરપત મન મોરા ॥
દામિનિ દમક રહ ન ઘન માહીં । ખલ કે પ્રીતિ જથા થિર નાહીં ॥ ૧ ॥

આકાશમાં વાદળાં ઘેરાઈ-ઘેરાઈને ઘોર ગર્જના કરી રહ્યાં છે, પ્રિયા(સીતાજી)ના વિના મારું મન ડરી રહ્યું છે. વીજળીનો ચમકારો વાદળોમાં થોભતો નથી, જેમ દુષ્ટની પ્રીતિ સ્થિર રહેતી નથી. ॥ ૧ ॥

બરષહિં જલદ ભૂમિ નિઅરાએ । જથા નવહિં બુધ બિદ્યા પાએ ॥
બૂંદ અઘાત સહહિં ગિરિ કેસેં । ખલ કે બચન સંત સહ જેસેં ॥ ૨ ॥

વાદળો પૃથ્વીની સમીપ આવીને (નીચે ઊતરીને) વરસી રહ્યાં છે, જેમ વિદ્યા પામીને વિદ્વાન નમ્ર થઈ જાય છે. બિન્દુઓની થપાટ પર્વત એવી રીતે સહે છે, જેમ દુષ્ટોનાં વચનો સંતો સહે છે. ॥ ૨ ॥

છુદ્ર નદીં ભરિ ચલીં તોરાઈ । જસ થોરેહું ધન ખલ ઈતરાઈ ॥
ભૂમિ પરત ભા ઢાબર પાની । જનુ જીવહિ માયા લપટાની ॥ ૩ ॥

નાની નદીઓ ઉભરાઈને [કિનારાને] તોડતી ચાલી, જેમ થોડા ધનથી પણ દુષ્ટો કતરાઈ જાય છે (ધમંડથી મર્યાદાનો ત્યાગ કરી દે છે). પૃથ્વી પર પડતાં જ પાણી ગંદું થઈ ગયું છે, જેમ શુદ્ધ જીવને માયા વીંટળાઈ ગઈ હોય. ॥ ૩ ॥

સમિટિ સમિટિ જલ ભરહિં તલાવા । જિમિ સદગુન સજજન પહિં આવા ॥
સરિતા જલ જલનિધિ મહું જાઈ । હોઈ અચલ જિમિ જિવ હરિ પાઈ ॥ ૪ ॥

જળ એકત્ર થઈ-થઈને તળાવોમાં ભરાઈ રહ્યું છે, જેમ સદ્ગુણ [એક-એક કરીને] સજ્જનની પાસે ચાલ્યા આવે છે. નદીનું જળ સમુદ્રમાં જઈને તેવું જ સ્થિર થઈ જાય છે, જેમ જીવ શ્રીહરિને પામીને અચલ (આવાગમનથી મુક્ત) થઈ જાય છે. ॥ ૪ ॥

દોઠ - હરિત ભૂમિ તૃન સંકુલ સમુજિ પરહિં નહિં પંથ ।
જિમિ પાખંડ બાદ તેં ગુપ્ત હોહિં સદગ્રંથ ॥ ૧૪ ॥

પૃથ્વી ઘાસથી પરિપૂર્ણ થઈને લીલીછમ થઈ ગઈ છે, જેથી રસ્તા સમજી શકાતા નથી. જેમ પાખંડ-મતના પ્રચારથી સદ્ગ્રંથ ગુપ્ત (લુપ્ત) થઈ જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

ચૌઠ - દાદુર ધુનિ ચહુ દિસા સુહાઈ । બેદ પદહિં જનુ બટુ સમુદાઈ ॥
નવ પલ્લવ ભએ બિટપ અનેકા । સાધક મન જસ મિલેં બિબેકા ॥ ૧ ॥

ચારે દિશાઓમાં દેડકાંનો ધ્વનિ એવો સોહામણો લાગે છે, જાણે કે વિદ્યાર્થીઓનો સમુદાય વેદ ભણી રહ્યો હોય. અનેક વૃક્ષોમાં નવાં પાંદડાં આવી ગયાં છે, જેથી તેઓ એવાં હર્યા-ભર્યા અને સુશોભિત થઈ ગયાં છે જેમ સાધકનું મન વિવેક (જ્ઞાન) પામી જવાથી થઈ જાય છે. ॥ ૧ ॥

અર્ક જવાસ પાત બિનુ ભયડી । જસ સુરાજ ખલ ઉદમ ગયડી ॥
ખોજત કતહું મિલઈ નહિં ધૂરી । કરઈ ક્રોધ જિમિ ધરમહિ દૂરી ॥ ૨ ॥

આકડો અને જવાસા પાંદડાં વગરનાં થઈ ગયા (તેમનાં પાન ખરી પડ્યાં) જેમ શ્રેષ્ઠ રાજ્યમાં દુષ્ટોનો ઉદમ જતો રહે (તેમનું કંઈ પણ ચાલે નહિ). ધૂળ ક્યાંય શોધવા છતાંય મળતી નથી, જેમ ક્રોધ ધર્મને દૂર કરી દે છે (અર્થાત્ ક્રોધનો આવેશ થવાથી ધર્મનું જ્ઞાન રહેતું નથી). ॥ ૨ ॥

સસિ સંપન્ન સોહ મહિ કેસી । ઉપકારી કે સંપતિ જૈસી ॥
નિસિ તમ ઘન ખદોત બિરાજા । જનુ દંભિન્હ કર મિલા સમાજા ॥ ૩ ॥

અત્રથી યુક્ત (ફૂલ્યાફૂલ્યા પાકથી લીલીછમ) પૃથ્વી એવી શોભિત થઈ રહી છે કે જેમ ઉપકારી પુરુષની સમ્પત્તિ. રાતના ગાઢ અંધકારમાં આગિયા શોભા પામી રહ્યા છે, જાણે દંભીઓનો સમાજ ઊમટી પડ્યો હોય. ॥ ૩ ॥

મહાબૃષ્ટિ ચલિ ફૂટિ કિઆરીં । જિમિ સુતંત્ર ભર્મે બિગરહિં નારીં ॥
કૃષી નિરાવહિં ચતુર કિસાના । જિમિ બુધ તજહિં મોહ મદ માના ॥ ૪ ॥

ભારે વરસાદ(મહાવૃષ્ટિ)થી ખેતરોના ક્યારા તૂટી ગયા છે, જેમ સ્વતન્ત્ર થવાથી સ્ત્રીઓ બગડી જાય છે. ચતુર ખેડૂત ખેતરોને નીંદાવી રહ્યા છે (તેમાંથી ઘાસ આદિકને બહાર કાઢીને ફેંકી રહ્યા છે), જેમ વિદ્વાન લોકો મોહ, મદ અને માનનો ત્યાગ કરી દે છે. ॥ ૪ ॥

દેખિઅત ચક્રબાક ખગ નાહીં । કલિહિ પાઈ જિમિ ધર્મ પરાહીં ॥
ઊષર બરષઈ તૃન નહિં જામા । જિમિ હરિજન હિયં ઉપજ ન કામા ॥ ૫ ॥

ચક્રવાક પક્ષીઓ નથી દેખાઈ રહ્યાં જેમ કળિયુગ પામીને ધર્મ પલાયન થઈ જાય છે. ખારા-પાટમાં વર્ષા થાય છે, પરન્તુ ત્યાં ઘાસ સુદ્ધા ઊગતું નથી, જેમ હરિભક્તના હૃદયમાં કામ ઉત્પન્ન થતો નથી. ॥ ૫ ॥

બિબિધ જંતુ સંકુલ મહિ ભ્રાજા । પ્રજા બાદ જિમિ પાઈ સુરાજા ॥
જહું તહું રહે પથિક થકિ નાના । જિમિ ઈન્દ્રિય ગન ઉપજે ગ્યાના ॥ ૬ ॥

પૃથ્વી અનેક પ્રકારના જીવોથી ભરેલી એવી રીતે શોભાયમાન છે, જેમ સુરાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને પ્રજાની વૃદ્ધિ થાય છે. યત્રતત્ર અનેક પથિકો થાકી જઈને રોકાયા છે, જેમ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી ઈન્દ્રિયો [શિથિલ થઈને વિષયો તરફ જવાનું છોડી દે છે]. ॥ ૬ ॥

દોઠ - કબહું પ્રબલ બહ મારુત જહું તહું મેઘ બિલાહિં ।
જિમિ કપૂત કે ઉપજે કુલ સદ્ધર્મ નસાહિં ॥ ૧૫ (ક) ॥

ક્યારેક-ક્યારેક વાયુ ઘણા જોરથી ચાલવા લાગે છે, જેનાથી વાદળાં જ્યાં-ત્યાં ગાયબ થઈ જાય છે. જેમ કુપુત્રના ઉત્પન્ન થવાથી કુળના ઉત્તમ ધર્મ (શ્રેષ્ઠ આચરણ) નષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૧૫ (ક) ॥

કબહૂં દિવસ મહું નિબિડ તમ કબહૂંક પ્રગટ પતંગ ।
બિનસઈ ઉપજઈ ગ્યાન જિમિ પાઈ કુસંગ સુસંગ ॥ ૧૫ (ખ) ॥

ક્યારેક [વાદળોના કારણે] દિવસે ઘોર અન્ધકાર છવાઈ જાય છે અને ક્યારેક સૂર્ય પ્રગટ થઈ જાય છે. જેમ કુસંગ પામીને જ્ઞાન નષ્ટ થઈ જાય છે અને સુસંગ પામીને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ॥ ૧૫ (ખ) ॥

ચૌ - બરષા બિગત સરદ રિતુ આઈ । લછિમન દેખહુ પરમ સુહાઈ ॥
ફૂલેં કાસ સકલ મહિ છાઈ । જનુ બરષા કૃત પ્રગટ બુઢાઈ ॥ ૧ ॥

હે લક્ષ્મણ! જુઓ, વર્ષા વીતી ગઈ અને પરમ સુંદર શરદઋતુ આવી ગઈ. ફાલેલા દર્ભથી સમસ્ત પૃથ્વી છવાઈ ગઈ છે, જાણે વર્ષાઋતુએ [કાસરૂપી સફેદ વાળોના રૂપમાં] પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા પ્રગટ કરી (કાસ એક પ્રકારની ઘાસ) છે. ॥ ૧ ॥

ઉદિત અગસ્તિ પંથ જલ સોષા । જિમિ લોભહિ સોષઈ સંતોષા ॥
સરિતા સર નિર્મલ જલ સોહા । સંત હૃદય જસ ગત મદ મોહા ॥ ૨ ॥

અગસ્ત્યના તારાએ ઉદિત થઈને માર્ગના જળને શોષી લીધું, જેમ સન્તોષ લોભને શોષી લે છે. નદીઓ અને તળાવોનું નિર્મળ જળ એવી શોભા પામી રહ્યાં છે, જેમ મદ અને મોહથી રહિત સંતોનું હૃદય! ॥ ૨ ॥

રસ રસ સૂખ સરિત સર પાની । મમતા ત્યાગ કરહિં જિમિ ગ્યાની ॥
જાનિ સરદ રિતુ ખંજન આએ । પાઈ સમય જિમિ સુકૃત સુહાએ ॥ ૩ ॥

નદી અને તળાવોનું જળ ધીરે ધીરે સુકાઈ રહ્યું છે, જેમ જ્ઞાની (વિવેકી) પુરુષો મમતાનો ત્યાગ કરે છે. શરદઋતુ જાણીને ખંજન પક્ષી આવી ગયાં; જેમ સમય આવ્યે સુંદર સુકૃત આવી જાય છે (પુણ્ય પ્રગટ થઈ જાય છે). ॥ ૩ ॥

પંક ન રેનુ સોહ અસિ ધરની । નીતિ નિપુન નૃપ કે જસિ કરની ॥
જલ સંકોચ બિકલ ભઈ મીના । અબુધ કુટુંબી જિમિ ધનહીના ॥ ૪ ॥

ન કાદવ છે ન ધૂળ; આથી ધરતી [નિર્મળ થઈને] એવી શોભા આપી રહી છે જેમ નીતિનિપુણ રાજાની કરણી. જળ ઓછું થવાથી માછલીઓ વ્યાકુળ થઈ રહી છે, જેમ મૂર્ખ (વિવેકશૂન્ય) કુટુંબી (ગૃહસ્થ) ધન વિના વ્યાકુળ થાય છે. ॥ ૪ ॥

બિનુ ધન નિર્મલ સોહ અકાસા । હરિજન ઈવ પરિહરિ સબ આસા ॥
કહૂં કહૂં બૃષ્ટિ સારદી થોરી । કોઉ એક પાવ ભગતિ જિમિ મોરી ॥ ૫ ॥

વિના વાદળોનું નિર્મળ આકાશ એવું શોભિત થઈ રહ્યું છે, જેમ ભગવદ્ભક્ત બધી આશાઓને છોડીને સુશોભિત થાય છે. ક્યાંક-ક્યાંક (વિરલ સ્થાનોમાં) શરદઋતુની થોડી-થોડી વર્ષા થઈ રહી છે; જેમ કોઈ વિરલા જ મારી ભક્તિ પામે છે. ॥ ૫ ॥

દો૦ - ચલે હરષિ તજિ નગર નૃપ તાપસ બનિક ભિખારિ ।
જિમિ હરિભગતિ પાઈ શ્રમ તજહિં આશ્રમી ચારિ ॥ ૧૬ ॥

[શરદઋતુ આવતાં] રાજા, તપસ્વી, વેપારી અને ભિખારી [ક્રમશઃ વિજય, તપ, વેપાર અને ભિક્ષા માટે] હર્ષિત થઈને નગર છોડીને ચાલ્યા; જેમ શ્રીહરિની ભક્તિ પામીને ચારે આશ્રમવાળા [અનેક પ્રકારનાં સાધનરૂપી] શ્રમોનો ત્યાગ કરી દે છે. ॥ ૧૬ ॥

ચૌ૦ - સુખી મીન જે નીર અગાધા । જિમિ હરિ સરન ન એકઉ બાધા ॥
ફૂલેં કમલ સોહ સર કેસા । નિર્ગુન બ્રહ્મ સગુન ભર્મે જેસા ॥ ૧૭ ॥

જે માછલીઓ અગાધ જળમાં છે, તેઓ સુખી છે; જેમ શ્રીહરિના શરણમાં ચાલ્યા જવાથી એક પણ વિઘ્ન રહેતું નથી. કમળોના ફૂલવાથી તળાવ એવી શોભા આપી રહ્યું છે, જેમ નિર્ગુણ બ્રહ્મ સગુણ થવાથી શોભિત થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

ગુંજત મધુકર મુખર અનૂપા । સુંદર ખગ રવ નાના રૂપા ॥
ચક્રબાક મન દુખ નિસિ પેખી । જિમિ દુર્જન પર સંપતિ દેખી ॥ ૨૦ ॥

ભમરા અનુપમ શબ્દ કરતાં ગુંજી રહ્યા છે તથા પક્ષીઓના જુદા-જુદા પ્રકારના સુંદર શબ્દો થઈ રહ્યા છે. રાત્રી જોઈને ચક્રવાકના મનમાં એવું દુઃખ થઈ રહ્યું છે જેમ બીજાની સમ્પત્તિ જોઈને દુષ્ટને (દુઃખ) થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

ચાતક રટત તૃષા અતિ ઓહી । જિમિ સુખ લહઈ ન સંકરદ્રોહી ॥
સરદાતપ નિસિ સસિ અપહરઈ । સંત દરસ જિમિ પાતક ટરઈ ॥ ૨૧ ॥

બપૈયા રટ લગાવી રહ્યા છે, તેમને મોટી તરસ છે, જેમ શ્રીશંકરજીનો દ્રોહી સુખ પામતો નથી (સુખના માટે ઝંખતો રહે છે). શરદઋતુના તાપને રાત્રીના સમયે ચન્દ્રમા હરી લે છે, જેમ સંતોનાં દર્શનથી પાપ દૂર થઈ જાય છે. ॥ ૨૧ ॥

દેખિ ઈંદુ ચકોર સમુદાઈ । ચિતવહિં જિમિ હરિજન હરિ પાઈ ॥
મસક દંસ બીતે હિમ ત્રાસા । જિમિ દ્વિજ દ્રોહ કિર્મે કુલ નાસા ॥ ૨૨ ॥

ચકોરોનો સમુદાય ચન્દ્રમાને જોઈને એ રીતે એકીટસે જોઈ રહે છે, જેમ ભગવદ્ભક્ત ભગવાનને પામીને તેમનાં [નિર્નિમેષ નેત્રોથી] દર્શન કરે છે. મચ્છર અને ડાંસ ઠંડીના ડરથી એ પ્રકારે નષ્ટ થઈ ગયા છે, જેમ બ્રાહ્મણોની સાથે વેર કરવાથી કુળનો નાશ થઈ જાય છે. ॥ ૨૨ ॥

દો૦ - ભૂમિ જીવ સંકુલ રહે ગએ સરદ રિતુ પાઈ ।
સદગુર મિલેં જાહિં જિમિ સંસય ભ્રમ સમુદાઈ ॥ ૧૭ ॥

[વર્ષાઋતુના કારણે] પૃથ્વી પર જે જીવ-જન્તુઓ ભરાઈ ગયાં હતાં, તે શરદઋતુને પામીને એવાં જ નષ્ટ થઈ ગયા જેમ સદ્ગુરુ મળી જવાથી સન્દેહ અને ભ્રમનો સમૂહ નષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૧૭ ॥

ચૌ૦ — બરધા ગત નિર્મલ રિતુ આઈ । સુધિ ન તાત સીતા કે પાઈ ॥
એક બાર કેસેહું સુધિ જાનોં । કાલહુ જીતિ નિમિષ મહું આનોં ॥ ૧ ॥

વર્ષા વીતી ગઈ, નિર્મળ શરદઋતુ આવી ગઈ. પરન્તુ હે તાત! સીતાના કોઈ ખબર મળ્યા નથી. એક વાર કેમ કરીને પણ પત્તો મળી જાય તો કાળને પણ જીતીને પણવારમાં જાનકીને લઈ આવું. ॥ ૧ ॥

કતહું રહઉ જૌં જીવતિ હોઈ । તાત જતન કરિ આનઉં સોઈ ॥
સુગ્રીવહું સુધિ મોરિ બિસારી । પાવા રાજ કોસ પુર નારી ॥ ૨ ॥

ક્યાંય પણ હશે, જો જીવતી હશે તો હે તાત! પ્રયત્ન કરીને હું તેને અવશ્ય લાવીશ. રાજ્ય, ખજાનો, નગર અને સ્ત્રી પામી ગયો, એટલે સુગ્રીવે પણ મારી સૂધ-બૂધ ભુલાવી દીધી. ॥ ૨ ॥

જેહિં સાયક મારા મેં બાલી । તેહિં સર હતૌં મૂઢ કહું કાલી ॥
જાસુ કૃપાં છૂટહિં મદ મોહા । તા કહું ઉમા કિ સપનેહું કોહા ॥ ૩ ॥

જે બાણથી મેં વાલિને માર્યો હતો, તે જ બાણથી કાલે તે મૂઢને મારું! [શિવજી કહે છે —] હે ઉમા! જેમની કૃપાથી મદ અને મોહ છૂટી જાય છે, તેમને કદીય સ્વપ્નમાંય કોઈ આવી શકે છે? [આ તો લીલામાત્ર છે]. ॥ ૩ ॥

જાનહિં યહ ચરિત્ર મુનિ ગ્યાની । જિન્હ રઘુબીર ચરન રતિ માની ॥
લછિમન ક્રોધવંત પ્રભુ જાના । ધનુષ ચઢાઈ ગહે કર બાના ॥ ૪ ॥

જ્ઞાની, મુનિ જેમણે શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોમાં પ્રીતિ માની લીધી છે (જોડી દીધી છે), તેઓ જ આ ચરિત્ર(લીલારહસ્ય)ને જાણે છે. લક્ષ્મણજીએ જ્યારે પ્રભુને ક્રોધયુક્ત જાણ્યા ત્યારે તેમણે ધનુષ ચઢાવીને બાણ હાથમાં લઈ લીધાં. ॥ ૪ ॥

દો૦ — તબ અનુજહિ સમુજાવા રઘુપતિ કરુના સીંવ ।
ભય દેખાઈ લૈ આવહુ તાત સખા સુગ્રીવ ॥ ૧૮ ॥

ત્યારે દયાની સીમા શ્રીરઘુનાથજીએ નાના ભાઈ લક્ષ્મણજીને સમજાવ્યા કે હે તાત! સુગ્રીવ સખા છે, તેને કેવળ માત્ર ભય દેખાડીને લઈ આવો [તેને મારવાની વાત નથી]. ॥ ૧૮ ॥

ચૌ૦ — ઈહાં પવનસુત હૃદયં બિચારા । રામ કાજુ સુગ્રીવં બિસારા ॥
નિકટ જાઈ ચરનન્હિ સિરુ નાવા । ચારિહુ બિધિ તેહિ કહિ સમુજાવા ॥ ૧ ॥

અહીં (કિષ્કિન્ધાનગરીમાં) પવનકુમાર શ્રીહનુમાનજીએ વિચાર કર્યો કે સુગ્રીવે શ્રીરામજીના કાર્યને વિસારી દીધુ. તેમણે સુગ્રીવની પાસે જઈને ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું [સામ, દાન, દંડ, ભેદ] ચારેય પ્રકારની નીતિ કહીને તેને સમજાવ્યો. ॥ ૧ ॥

સુનિ સુગ્રીવં પરમ ભય માના । બિષયં મોર હરિ લીન્હેઉ ગ્યાના ॥
અબ મારુતસુત દૂત સમૂહા । પઠવહુ જહું તહું બાનર જૂહા ॥ ૨ ॥

હનુમાનજીનાં વચન સાંભળીને સુગ્રીવે બહુ જ ભય જાણ્યો. [અને કહ્યું —] વિષયોએ મારા જ્ઞાનને હરી લીધું. હવે, હે પવનસુત! જ્યાં-જ્યાં વાનરોનાં જૂથો રહે છે, ત્યાં દૂતોના સમૂહોને મોકલો. ॥ ૨ ॥

કહહુ પાપ મહું આવ ન જોઈ । મોરેં કર તા કર બધ હોઈ ॥
તબ હનુમંત બોલાએ દૂતા । સબ કર કરિ સનમાન બહૂતા ॥ ૩ ॥

અને કહેવડાવી દો કે એક પખવાડિયામાં જે નહિ આવી જાય, તેનો મારા હાથે વધ થશે. પછી હનુમાનજીએ દૂતોને બોલાવ્યા અને સર્વેનું બહુ સન્માન કરીને — ॥ ૩ ॥

ભય અરુ પ્રીતિ નીતિ દેખરાઈ । ચલે સકલ ચરનન્હિ સિર નાઈ ॥
એહિ અવસર લછિમન પુર આએ । કોધ દેખિ જહું તહું કપિ ધાએ ॥ ૪ ॥

સર્વેને ભય, પ્રીતિ અને નીતિ બતાવી. સર્વે વાનરો શીશ નમાવીને ચાલ્યા. આ જ સમયે લક્ષ્મણજી નગરમાં આવ્યા. તેમનો કોધ જોઈને વાનરો આમ તેમ નાઠા. ॥ ૪ ॥

દોઠ — ધનુષ ચઢાઈ કહા તબ જારિ કરઉં પુર છાર ।
બ્યાકુલ નગર દેખિ તબ આયઉ બાલિકુમાર ॥ ૧૯ ॥

ત્યારપછી લક્ષ્મણજીએ ધનુષ ચઢાવીને કહ્યું કે નગરને બાળીને હમણાં જ રાખ કરી નાંખીશ. ત્યારે સમગ્ર નગરને વ્યાકુળ જોઈને વાલિપુત્ર અંગદજી તેમની પાસે આવ્યા. ॥ ૧૯ ॥

ચૌઠ — ચરન નાઈ સિરુ બિનતી કીન્હી । લછિમન અભય બાંહ તેહિ દીન્હી ॥
કોધવંત લછિમન સુનિ કાના । કહ કપીસ અતિ ભયં અકુલાના ॥ ૧ ॥

અંગદે તેમના ચરણોમાં શીશ નમાવીને વિનંતી કરી (ક્ષમાયાચના કરી). ત્યારે લક્ષ્મણજીએ તેમને અભયદાન આપ્યું (ભુજા ઉઠાવીને કહ્યું કે ડરો નહિ). સુગ્રીવે પોતાના કાનેથી લક્ષ્મણજીને કોધયુક્ત સાંભળીને ભયથી અત્યંત વ્યાકુળ થઈને કહ્યું — ॥ ૧ ॥

સુનુ હનુમંત સંગ લૈ તારા । કરિ બિનતી સમુજાઉ કુમારા ॥
તારા સહિત જાઈ હનુમાના । ચરન બંદિ પ્રભુ સુજસ બખાના ॥ ૨ ॥

હે હનુમાન! સાંભળો, તમે તારાને સાથે લઈ જઈને વિનતી કરીને રાજકુમારોને સમજાવો (સમજાવી-બુજાવીને શાંત કરો). હનુમાનજીએ તારાસહિત જઈને લક્ષ્મણજીના ચરણોની વંદના કરી અને પ્રભુના સુન્દર ચશનાં વખાણ કર્યાં. ॥ ૨ ॥

કરિ બિનતી મંદિર લૈ આએ । ચરન પખારિ પલંગ બૈઠાએ ॥
તબ કપીસ ચરનન્હિ સિરુ નાવા । ગહિ ભુજ લહિમન કંઠ લગાવા ॥ ૩૥

તેઓ વિનંતી કરીને તેમને મહેલમાં લઈ આવ્યા તથા ચરણોને ધોઈને તેમને પલંગ પર બેસાડ્યા. ત્યારે વાનરરાજ સુગ્રીવે તેમના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું અને લક્ષ્મણજીએ હાથ પકડીને તેમને ગળે લગાવ્યા. ॥ ૩૥

નાથ બિષય સમ મદ કહુ નાહી । મુનિ મન મોહ કરઈ છન માહી ॥
સુનત બિનીત બચન સુખ પાવા । લહિમન તેહિ બહુબિધિ સમુઝાવા ॥ ૪૥

[સુગ્રીવે કહ્યું —] હે નાથ! વિષયના સમાન બીજો કોઈ મદ નથી. તે મુનિઓના મનમાંય ક્ષણમાત્રમાં મોહ ઉત્પન્ન કરી દે છે [પછી હું તો વિષયી જીવ રહ્યો]. સુગ્રીવનાં વિનયયુક્ત વચન સાંભળીને લક્ષ્મણજી સુખ પામ્યા અને તેમને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યા. ॥ ૪૥

પવન તનય સબ કથા સુનાઈ । જેહિ બિધિ ગએ દૂત સમુદાઈ ॥

ત્યારે પવનસુત હનુમાનજીએ જે રીતે સર્વ દિશાઓમાં દૂતોના સમૂહ ગયા હતા તે સઘળા સમાચાર શ્રીલક્ષ્મણજીને કહી સંભળાવ્યા. ॥ ૫૥

દોઠ — હરષિ ચલે સુગ્રીવ તબ અંગદાદિ કપિ સાથ ।
રામાનુજ આગે કરિ આએ જહું રઘુનાથ ॥ ૨૦૥

ત્યારે અંગદ આદિ વાનરોને સાથે લઈને અને શ્રીરામજીના નાના ભાઈ લક્ષ્મણજીને આગળ કરીને (અર્થાત્ તેમની પાછળ પાછળ) સુગ્રીવ હર્ષિત થઈને ચાલ્યા અને જ્યાં શ્રીરઘુનાથજી હતા ત્યાં આવ્યા. ॥ ૨૦૥

ચૌઠ — નાઈ ચરન સિરુ કહ કર જોરી । નાથ મોહિ કહુ નાહિન ખોરી ॥
અતિસય પ્રબલ દેવ તવ માયા । છૂટઈ રામ કરહુ જૌ દાયા ॥ ૧૥

શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોમાં શીશ નમાવીને હાથ જોડીને સુગ્રીવે કહ્યું — હે નાથ! મારો કંઈ પણ દોષ નથી. હે દેવ! આપની માયા અત્યંત જ પ્રબળ છે. આપ જ્યારે દયા કરો છો, હે રામ! ત્યારે જ એ છૂટે છે. ॥ ૧૥

બિષય બસ્ય સુર નર મુનિ સ્વામી । મૈં પાવૈર પસુ કપિ અતિ કામી ॥
નારિ નયન સર જાહિ ન લાગા । ઘોર કોધ તમ નિસિ જો જાગા ॥ ૨૥

હે સ્વામી! દેવતા, મનુષ્ય અને મુનિ બધા જ વિષયોના વશમાં છે. પછી હું તો પામર પશુ અને પશુઓમાં પણ અત્યંત કામી વાનર છું. સ્ત્રીનાં નયન-બાણ જેને નથી વાગ્યાં, જે ભયંકર ક્રોધરૂપી અંધારી રાત્રિમાંય જાગતો રહે છે (ક્રોધાન્ધ નથી થતો). ॥ ૨૥

લોભ પાંસ જેહિં ગર ન બંધાયા । સો નર તુમ્હ સમાન રઘુરાયા ॥
યહ ગુન સાધન તેં નહિં હોઈ । તુમ્હરી કૃપાં પાવ કોઈ કોઈ ॥ ૩॥

અને લોભની ફાંસીથી જેણે પોતાનું ગળું નથી બંધાવ્યું, હે રઘુનાથજી! તે મનુષ્ય આપના જ સમાન છે. આ ગુણો સાધનથી પ્રાપ્ત થતા નથી. આપની કૃપાથી જ કોઈ કોઈ એમને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૩॥

તબ રઘુપતિ બોલે મુસુકાઈ । તુમ્હ પ્રિય મોહિ ભરત જિમિ ભાઈ ॥
અબ સોઈ જતનુ કરહુ મન લાઈ । જેહિ બિધિ સીતા કે સુધિ પાઈ ॥ ૪॥

ત્યારે શ્રી રઘુનાથજી મલકાઈને બોલ્યા — હે ભાઈ! તમે મને ભરતના સમાન પ્રિય છો. હવે, મન લગાવીને એવા ઉપાય કરો કે જે ઉપાયથી સીતાની ભાળ મળે. ॥ ૪॥

દોઠ — એહિ બિધિ હોત બતકહી આએ બાનર જૂથ ।
નાના બરન સકલ દિસિ દેખિઅ કીસ બરૂથ ॥ ૨૧॥

આ પ્રકારે વાતચીત થઈ રહી હતી કે વાનરોનાં જૂથ આવી ગયાં. અનેક રંગોનાં વાનરોનાં દળ સર્વે દિશાઓમાં દેખાવા લાગ્યાં. ॥ ૨૧॥

ચૌઠ — બાનર કટક ઉમા મેં દેખા । સો મૂરુખ જો કરન ચહ લેખા ॥
આઈ રામ પદ નાવહિં માથા । નિરખિ બદનુ સબ હોહિં સનાથા ॥ ૧॥

[શિવજી કહે છે —] હે ઉમા! વાનરોની તે સેના મેં જોઈ હતી. તેની જે ગણતરી કરવા ઈચ્છે તે મહાન મૂર્ખ છે. સર્વે વાનરો આવી-આવીને શ્રીરામજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવે છે અને [સૌન્દર્ય-માધુર્યનિધિ] શ્રીમુખનાં દર્શન કરીને કૃતાર્થ થાય છે. ॥ ૧॥

અસ કપિ એક ન સેના માહીં । રામ કુસલ જેહિ પૂછી નાહીં ॥
યહ કહુ નહિં પ્રભુ કઈ અધિકાઈ । બિસ્વરૂપ બ્યાપક રઘુરાઈ ॥ ૨॥

સેનામાં એક પણ વાનર એવો ન હતો કે જેને શ્રીરામજીએ કુશળતા ન પૂછી હોય, પ્રભુના માટે આ કોઈ મોટી વાત નથી. કારણ કે શ્રીરઘુનાથજી વિશ્વરૂપ તથા સર્વવ્યાપક છે (સર્વ રૂપો અને સર્વ સ્થળોએ છે). ॥ ૨॥

ઠાઢે જહું તહું આયસુ પાઈ । કહ સુગ્રીવ સબહિ સમુઝાઈ ॥
રામ કાજુ અરુ મોર નિહોરા । બાનર જૂથ જાહુ ચહું ઓરા ॥ ૩॥

આજ્ઞા પામીને સર્વે યત્ર-તત્ર ઊભા રહી ગયા. પછી સુગ્રીવે સૌને સમજાવીને કહ્યું કે હે વાનરોના સમૂહો! આ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીનું કાર્ય છે અને મારો અનુરોધ છે, તમે ચારેય બાજુ જાઓ. ॥ ૩॥

જનકસુતા કહું ખોજહુ જાઈ । માસ દિવસ મહું આએહુ ભાઈ ॥
અવધિ મેટિ જો બિનુ સુધિ પાઐ । આવઈ બનિહિ સો મોહિ મરાઐ ॥ ૪ ॥

અને જઈને જાનકીજીને શોધો. હે ભાઈ! માસમાત્રમાં પાછા આવી જજો. જે [માસમાત્રની] અવધિ વીતાવીને ભાળ કાઢ્યા વિના જ પાછો આવશે તે મારા દ્વારા મરાવી નાખવો પડશે (અર્થાત્ મારે તેનો વધ કરાવવો જ પડશે). ॥ ૪ ॥

દોઠ - બચન સુનત સબ બાનર જહું તહું ચલે તુરંત ।
તબ સુગ્રીવં બોલાએ અંગદ નલ હનુમંત ॥ ૨૨ ॥

સુગ્રીવનાં વચન સાંભળતાં જ સૌ વાનર તરત ચારેકોર જુદી જુદી દિશાઓમાં ચાલી નીકળ્યા. ત્યારે સુગ્રીવે અંગદ, નીલ, હનુમાન વગેરે મુખ્ય મુખ્ય યોદ્ધાઓને બોલાવ્યા [અને કહ્યું -] ॥ ૨૨ ॥

ચૌઠ - સુનહુ નીલ અંગદ હનુમાના । જામવંત મતિધીર સુજાના ॥
સકલ સુભટ મિલિ દક્ષિન જાહૂ । સીતા સુધિ પૂંછેહુ સબ કાહૂ ॥ ૧ ॥

હે ધીરબુદ્ધિ અને ચતુર નીલ, અંગદ, જામ્બવાન અને હનુમાન ! તમે સર્વે શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ મળીને દક્ષિણ દિશામાં જાઓ અને સૌ કોઈને સીતાજીના સમાચાર પૂછજો. ॥ ૧ ॥

મન કમ બચન સો જતન બિચારેહુ । રામચંદ્ર કર કાજુ સંવારેહુ ॥
ભાનુ પીઠિ સેઈઅ ઉર આગી । સ્વામિહિ સર્બ ભાવ છલ ત્યાગી ॥ ૨ ॥

મન, વચન તથા કર્મથી તેનો જ (સીતાજીની ભાળ કાઢવાનો) ઉપાય વિચારજો. શ્રીરામચન્દ્રજીનું કાર્ય સમ્પન્ન (સફળ) કરજો. સૂર્યનું પીઠથી અને અગ્નિનું હૃદયથી (સામેથી) સેવન કરવું જોઈએ. પરન્તુ સ્વામીની સેવા તો છળ છોડીને સર્વભાવથી (મન, વચન, કર્મથી) કરવી જોઈએ. ॥ ૨ ॥

તજિ માયા સેઈઅ પરલોકા । મિટહિં સકલ ભવસંભવ સોકા ॥
દેહ ધરે કર ચહ ફલુ ભાઈ । ભજિઅ રામ સબ કામ બિહાઈ ॥ ૩ ॥

માયા(વિષયોની મમતા-આસક્તિ)ને છોડીને પરલોકનું સેવન (ભગવાનના દિવ્ય ધામની પ્રાપ્તિ માટે ભગવત્સેવારૂપ સાધન) કરવું જોઈએ, જેનાથી ભવ(જન્મ-મરણ)થી ઉત્પન્ન સઘળા શોક મટી જાય. હે ભાઈ! દેહ ધારણ કરવાનું આ જ ફળ છે કે સઘળાં કામો(કામનાઓ)ને છોડીને શ્રીરામજીનું ભજન જ કરવામાં આવે. ॥ ૩ ॥

સોઈ ગુનગ્ય સોઈ બડભાગી । જો રઘુબીર ચરન અનુરાગી ॥
આયસુ માગિ ચરન સિરુ નાઈ । ચલે હરષિ સુમિરત રઘુરાઈ ॥ ૪ ॥

સદ્ગુણોને ઓળખનાર (ગુણવાન) તથા મહાભાગ્યશાળી તે જ છે જે શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોનો પ્રેમી છે. આજ્ઞા માગીને અને ચરણોમાં ફરીથી શીશ નમાવીને શ્રીરઘુનાથજીનું સ્મરણ કરતાં કરતાં સૌ આનંદિત થઈને ચાલ્યા. ॥ ૪ ॥

પાછે પવન તનય સિરુ નાવા । જાનિ કાજ પ્રભુ નિકટ બોલાવા ॥
પરસા સીસ સરોરુહ પાની । કરમુદ્રિકા દીન્હિ જન જાની ॥ ૫ ॥

સૌના પછી પવનસુત શ્રીહનુમાનજીએ શીશ નમાવ્યું. કાર્યનો વિચાર કરીને પ્રભુએ તેમને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. તેમણે પોતાના કર-કમળથી તેમના સિરને સ્પર્શ કર્યો તથા પોતાના સેવક જાણીને તેમને પોતાના હાથની વીંટી ઉતારીને આપી. ॥ ૫ ॥

બહુ પ્રકાર સીતહિ સમુજાએહુ । કહિ બલ બિરહ બેગિ તુમ્હ આએહુ ॥
હનુમત જન્મ સુફલ કરિ માના । ચલેઉ હૃદય ધરિ કૃપાનિધાના ॥ ૬ ॥

[અને કહ્યું —] અનેક પ્રકારે સીતાને સમજાવજો અને મારું બળ તથા વિરહ (પ્રેમ) કહીને તમે શીઘ્ર પાછા આવજો. હનુમાનજીએ પોતાનો જન્મ સફળ સમજ્યો અને કૃપાનિધાન પ્રભુને હૃદયમાં ધારણ કરીને તેઓ ચાલ્યા. ॥ ૬ ॥

જદ્યપિ પ્રભુ જાનત સબ બાતા । રાજનીતિ રાખત સુરત્રાતા ॥ ૭ ॥

જોકે દેવતાઓની રક્ષા કરનારા પ્રભુ સઘળી વાત જાણે છે, તો પણ તેઓ રાજનીતિની રક્ષા કરી રહ્યા છે (નીતિની મર્યાદા જાળવવા માટે સીતાજીની ભાળ મેળવવા ચારે બાજુ વાનરોને મોકલી રહ્યા છે). ॥ ૭ ॥

દોઠ — ચલે સકલ બન ખોજત સરિતા સર ગિરિ ખોહ ।
રામ કાજ લયલીન મન બિસરા તન કર છોહ ॥ ૮ ॥

સઘળા વાનરો વન, નદી, તળાવ, પર્વત અને પર્વતોની ગુફાઓમાં શોધતાં-શોધતાં ચાલ્યા જાય છે. મન શ્રીરામજીના કાર્યમાં લવલીન છે, શરીર સુદ્ધાં પ્રેમ (મમત્વ) ભૂલી ગયું છે. ॥ ૮ ॥

ચૌઠ — કતહું હોઈ નિસિયર સેં ભેટા । પ્રાન લેહિં એક એક ચપેટા ॥
બહુ પ્રકાર ગિરિ કાનન હેરહિં । કોઉ મુનિ મિલઈ તાહિ સબ ઘેરહિં ॥ ૯ ॥

ક્યાંક કોઈક રાક્ષસથી ભેટો થઈ જાય છે, તો એક-એક તમાચામાં જ તેનો પ્રાણ લઈ લે છે. પર્વતો અને વનોમાં અનેક પ્રકારે ખોળી રહ્યા છે. કોઈ મુનિ મળી જાય છે, તો ભાળ મેળવવા માટે તેને સૌ ઘેરી લે છે. ॥ ૯ ॥

લાગિ તૃષા અતિસય અકુલાને । મિલઈ ન જલ ઘન ગહન ભુલાને ॥
મન હનુમાન કીન્હ અનુમાના । મરન ચહત સબ બિનુ જલ પાના ॥ ૧૦ ॥

એટલામાં જ સૌને અત્યંત તરસ લાગી, જેનાથી સૌ અત્યંત જ વ્યાકુળ થઈ ગયા. પણ જળ ક્યાંય ન મળ્યું. ગાઢ જંગલમાં સૌ ભૂલા પડ્યા. હનુમાનજીએ મનમાં અનુમાન કર્યું કે જળ પીધા વિના સૌ લોકો મરવા જ માગે છે. ॥ ૧૦ ॥

ચઢિ ગિરિ સિખર ચઢૂં દિસિ દેખા । ભૂમિ બિખર એક કૌતુક પેખા ॥
ચક્રબાક બક હંસ ઉડાહીં । બહુતક ખગ પ્રબિસહિં તેહિ માહીં ॥ ૩॥

તેમણે પર્વતના શિખર પર ચઢીને ચારે બાજુ જોયું તો પૃથ્વીની અંદર એક ગુફામાં તેમને એક કૌતુક દેખાયું. તેની ઉપર ચક્રવાક, બગલા અને હંસ ઊડી રહ્યાં છે અને ઘણાં જ પક્ષીઓ તેમાં પ્રવેશ કરી રહ્યાં છે. ॥ ૩॥

ગિરિ તે ઉતરિ પવનસુત આવા । સબ કહૂં લૈ સોઈ બિખર દેખાવા ॥
આગેં કે હનુમંતહિ લીન્હા । પૈઠે બિખર બિલંબુ ન કીન્હા ॥ ૪॥

પવનકુમાર હનુમાનજી પર્વતથી ઊતરીને આવ્યા અને સૌને લઈ જઈને તે ગુફા બતાવી. સૌએ હનુમાનજીને આગળ કરી દીધા અને તેઓ ગુફામાં ઘુસી ગયા, વાર ન લગાડી. ॥ ૪॥

દો० - દીખ જાઈ ઉપબન બર સર બિગસિત બહુ કંજ ।
મંદિર એક રુચિર તહૂં બૈઠિ નારિ તપ પુંજ ॥ ૨૪॥

અંદર જઈને તેમણે એક ઉત્તમ ઉપવન (બગીચો) અને તળાવ જોયાં, જેમાં ઘણાં જ કમળો ખીલ્યાં છે. ત્યાં એક સુંદર મંદિર છે, જેમાં એક તપોમૂર્તિ સ્ત્રી બેઠી છે. ॥ ૨૪॥

ચૌ० - દૂરિ તે તાહિ સબન્હિ સિરુ નાવા । પૂછેં નિજ બૃત્તાંત સુનાવા ॥
તેહિં તબ કહા કરહુ જલ પાના । ખાહુ સુરસ સુંદર ફલ નાના ॥ ૧॥

દૂરથી જ બધાંએ તેને શીશ નમાવ્યાં અને પૂછવાથી પોતાનો સઘળો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે તેણીએ કહ્યું - જળપાન કરો અને ભાત-ભાતનાં રસદાર સુંદર ફળ ખાઓ. ॥ ૧॥

મજજનુ કીન્હ મધુર ફલ ખાએ । તાસુ નિકટ પુનિ સબ ચલિ આએ ॥
તેહિં સબ આપનિ કથા સુનાઈ । મૈં અબ જાબ જહાં રઘુરાઈ ॥ ૨॥

[આજ્ઞા પામીને] સૌએ સ્નાન કર્યું, મીઠાં ફળ ખાધાં અને પછી સૌ તેની પાસે ચાલ્યા આવ્યા. પછી તેણીએ પોતાની સઘળી કથા કહી સંભળાવી [અને કહ્યું -] હું હવે જ્યાં શ્રીરઘુનાથજી છે ત્યાં જઈશ. ॥ ૨॥

મૂઢહુ નયન બિખર તજિ જાહૂ । પૈહહુ સીતહિ જનિ પછિતાહૂ ॥
નયન મૂઢિ પુનિ દેખહિં બીરા । ઠાઢે સકલ સિંધુ કેં તીરા ॥ ૩॥

તમે લોકો આંખો બંધ કરી દો અને ગુફાને છોડીને બહાર જાઓ. તમે સીતાજીને પામી જશો. પસ્તાઓ નહિ (નિરાશ ન થાઓ). આંખો મીંચીને ફરીથી જ્યારે આંખો ખોલી તો સૌ વીરો શું જુએ છે કે સૌ સમુદ્રના તટે ઊભા છે. ॥ ૩॥

સો પુનિ ગઈ જહાં રઘુનાથા । જઈ કમલ પદ નાએસિ માથા ॥
નાના ભાંતિ બિનય તેહિ કીન્હી । અનપાયની ભગતિ પ્રભુ દીન્હી ॥ ૪ ॥

અને તે સ્વયં ત્યાં ગઈ જ્યાં શ્રીરઘુનાથજી હતા. તેણીએ જઈને પ્રભુનાં ચરણકમળોમાં મસ્તક નમાવ્યું અને અનેક પ્રકારે વિનંતી કરી. પ્રભુએ તેને પોતાની અનપાયિની (અચળ) ભક્તિ આપી. ॥ ૪ ॥

દોઠ - બદરીબન કહું સો ગઈ પ્રભુ અગ્યા ધરિ સીસ ।
ઉર ધરિ રામ ચરન જુગ જે બંદત અજ ઈસ ॥ ૨૫ ॥

પ્રભુની આજ્ઞા સિર પર ધારણ કરીને અને શ્રીરામજીનાં યુગલ ચરણોને - જેમની બ્રહ્મા અને મહેશ પણ વંદના કરે છે - હૃદયમાં ધારણ કરીને તે (સ્વયંપ્રભા) બદરિકાશ્રમમાં ચાલી ગઈ. ॥ ૨૫ ॥

ચૌઠ - ઈહાં બિચારહિં કપિ મન માહી । બીતી અવધિ કાજ કછુ નાહી ॥
સબ મિલિ કહહિં પરસ્પર બાતા । બિનુ સુધિ લાઁ કરબ કા ભ્રાતા ॥ ૧ ॥

અહીં વાનરજનો મનમાં વિચાર કરી રહ્યા છે કે અવધિ તો વીતી ગઈ પરન્તુ કાર્ય કંઈ ન થયું. સૌ મળીને પરસ્પર વાત કરવા લાગ્યા કે હે ભાઈ! હવે તો સીતાજીની ખબર લીધા વિના પાછા ફરીને પણ શું કરીશું? ॥ ૧ ॥

કહ અંગદ લોચન ભરિ બારી । દુહું પ્રકાર ભઈ મૃત્યુ હમારી ॥
ઈહાં ન સુધિ સીતા કે પાઈ । ઉહાં ગાં મારિહિ કપિરાઈ ॥ ૨ ॥

અંગદે આંખોમાં જળ ભરીને કહ્યું કે બન્નેય રીતે આપણું મૃત્યુ નક્કી છે. અહીં તો સીતાજીની ભાળ મળી નથી અને ત્યાં જવાથી વાનરરાજ સુગ્રીવ મારી નાખશે. ॥ ૨ ॥

પિતા બધે પર મારત મોહી । રાખા રામ નિહોર ન ઓહી ॥
પુનિ પુનિ અંગદ કહ સબ પાહી । મરન ભયઉ કછુ સંસય નાહી ॥ ૩ ॥

તેઓ તો પિતાનો વધ થયા પછી જ મને મારી નાખત. શ્રીરામજીએ જ મારી રક્ષા કરી, આમાં સુગ્રીવનો કોઈ ઉપકાર નથી. અંગદ વારંવાર સૌને કહી રહ્યા છે કે હવે મૃત્યુ આવ્યું, એમાં કોઈ પણ સન્દેહ નથી. ॥ ૩ ॥

અંગદ બચન સુનત કપિ બીરા । બોલિ ન સકહિં નયન બહ નીરા ॥
છન એક સોચ મગન હોઈ રહે । પુનિ અસ બચન કહત સબ ભાએ ॥ ૪ ॥

વાનર વીરો અંગદનાં વચન સાંભળે છે, પરન્તુ કંઈ બોલી શકતા નથી. તેમનાં નેત્રોમાંથી જળ વહી રહ્યું છે. એક ક્ષણ માટે સૌ ઊંડા વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયા, પછી સૌ એવાં વચન કહેવા લાગ્યા - ॥ ૪ ॥

હમ સીતા કે સુધિ લીન્હેં બિના । નહિં જૈહેં જુબરાજ પ્રબીના ॥
અસ કહિ લવન સિંધુ તટ જાઈ । બૈઠે કપિ સબ દર્ભ ડસાઈ ॥ ૫॥

હે સુયોગ્ય યુવરાજ! અમે લોકો સીતાજીની ભાળ મેળવ્યા સિવાય પાછા ફરીશું નહિ. એમ કહીને લવણસાગરના તટ પર જઈને સઘળા વાનરો દર્ભ બીછાવીને બેસી ગયા. ॥ ૫॥

જામવંત અંગદ દુખ દેખી । કહી કથા ઉપદેસ બિસેષી ॥
તાત રામ કહું નર જનિ માનહુ । નિર્ગુન બ્રહ્મ અજિત અજ જાનહુ ॥ ૬॥

જામ્બવાને અંગદનું દુઃખ જોઈને વિશેષ ઉપદેશની કથાઓ કહી. [તેઓ બોલ્યા -] હે તાત! શ્રીરામજીને મનુષ્ય ન જાણો, તેમને નિર્ગુણ બ્રહ્મ, અજેય અને અજન્મા સમજો. ॥ ૬॥

હમ સબ સેવક અતિ બડભાગી । સંતત સગુન બ્રહ્મ અનુરાગી ॥ ૭॥

આપણે સૌ સેવકો અત્યન્ત મોટા ભાગ્યવાળા છીએ, જે નિરન્તર સગુણ બ્રહ્મ(શ્રીરામજી)માં પ્રીતિ રાખીએ છીએ. ॥ ૭॥

દો० - નિજ ઈચ્છાં પ્રભુ અવતરઈ સુર મહિ ગો દ્વિજ લાગિ ।
સગુન ઉપાસક સંગ તહું રહહિં મોચ્છ સબ ત્યાગિ ॥ ૮॥

દેવતા, પૃથ્વી, ગાય અને બ્રાહ્મણોના માટે પ્રભુ પોતાની ઈચ્છાથી [કોઈ કર્મબન્ધનથી નહિ] અવતાર લે છે. ત્યાં સગુણોપાસક [ભક્તજનો સાલોક્ય, સામીખ્ય, સારૂખ્ય, સાર્ષ્ટિ અને સાયુજ્ય] સર્વ પ્રકારના મોક્ષોને ત્યાગીને તેમની સેવામાં સાથે રહે છે. ॥ ૮॥

ચૌ० - એહિ બિધિ કથા કહહિં બહુ ભાંતી । ગિરિ કંદરોં સુની સંપાતી ॥
બાહેર હોઈ દેખિ બહુ કીસા । મોહિ અહાર દીન્હ જગદીસા ॥ ૧॥

આ પ્રમાણે જામ્બવાન અનેક પ્રકારની કથાઓ કહી રહ્યા છે. એમની વાતો પર્વતની ગુફામાં બેઠેલા સમ્પાતીએ સાંભળી. બહાર નીકળીને તેણે ઘણા જ વાનરો જોયા! [ત્યારે તે બોલ્યો -] જગદીશ્વરે મને ઘેર બેઠાં ઘણો જ આહાર મોકલી આપ્યો! ॥ ૧॥

આજુ સબહિ કહું ભચ્છન કરગૌં । દિન બહુ ચલે અહાર બિનુ મરગૌં ॥
કબહું ન મિલ ભરિ ઉદર અહારા । આજુ દીન્હ બિધિ એકહિં બારા ॥ ૨॥

આજે આ બધાને ખાઈ જઈશ. ઘણા જ દિવસો વીતી ગયા, ભોજન વિના મરી રહ્યો હતો. પેટભરીને ભોજન ક્યારેય મળતું નથી. આજે વિધાતાએ એક સાથે ઘણું જ ભોજન આપી દીધું. ॥ ૨॥

ડરપે ગીધ બચન સુનિ કાના । અબ ભા મરન સત્ય હમ જાના ॥
કપિ સબ ઉઠે ગીધ કહું દેખી । જામવંત મન સોચ બિસેષી ॥ ૩॥

ગીધનાં વચનો કાનેથી સાંભળતાં જ સૌ ડરી ગયા કે હવે તો સાચેસાચ જ મરણ આવી ગયું, એ અમે જાણી લીધું. પછી તે ગીધ(સમ્પાતી)ને જોઈને સૌ વાનરો ઊઠીને ઊભા થયા. જામ્બવાનના મનમાં વિશેષ શોક થયો. ॥ ૩॥

કહ અંગદ બિચારિ મન માહીં । ધન્ય જટાયૂ સમ કોઉ નાહીં ॥
રામ કાજ કારન તનુ ત્યાગી । હરિ પુર ગયઉ પરમ બડભાગી ॥ ૪ ॥

અંગદે મનમાં વિચાર કરીને કહ્યું — અહા! જટાયુના સમાન ધન્ય કોઈ જ નથી. શ્રીરામજીના કાર્ય માટે શરીર છોડી તે પરમ ભાગ્યશાળી બનીને ભગવાનના પરમધામમાં ચાલ્યો ગયો. ॥ ૪ ॥

સુનિ ખગ હરષ સોક જુત બાની । આવા નિકટ કપિન્હ ભય માની ॥
તિન્હહિ અભય કરિ પૂછેસિ જાઈ । કથા સકલ તિન્હ તાહિ સુનાઈ ॥ ૫ ॥

હર્ષ અને શોકયુક્ત વાણી (સમાચાર) સાંભળીને તે પક્ષી (સમ્પાતી) વાનરોની પાસે આવ્યો. વાનરો ડરી ગયા. વાનરોને સમ્પાતીએ અભયદાન આપીને અને એમની પાસે જઈને જટાયુનું વૃત્તાન્ત પૂછ્યું, ત્યારે તેમણે સર્વ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. ॥ ૫ ॥

સુનિ સંપાતિ બંધુ કે કરની । રઘુપતિ મહિમા બહુબિધિ બરની ॥ ૬ ॥

ભાઈ જટાયુની કરણી સાંભળીને સમ્પાતીએ અનેક પ્રકારે શ્રીરઘુનાથજીના મહિમાનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૬ ॥

દોઁ — મોહિ લે જાહુ સિંધુતટ દેઉં તિલાંજલિ તાહિ ।
બચન સહાઈ કરબિ મેં પેહહુ ખોજહુ જાહિ ॥ ૨૭ ॥

[તેણે કહ્યું —] મને સમુદ્રના કિનારે લઈ ચાલો, હું જટાયુને તિલાંજલિ આપી દઉં. આ સેવાના બદલામાં હું તમારી વચનથી સહાય કરીશ. (અર્થાત્ સીતાજી ક્યાં છે તે બતાવી દઈશ) જેને તમે શોધી રહ્યા છો, તેને પામી જશો. ॥ ૨૭ ॥

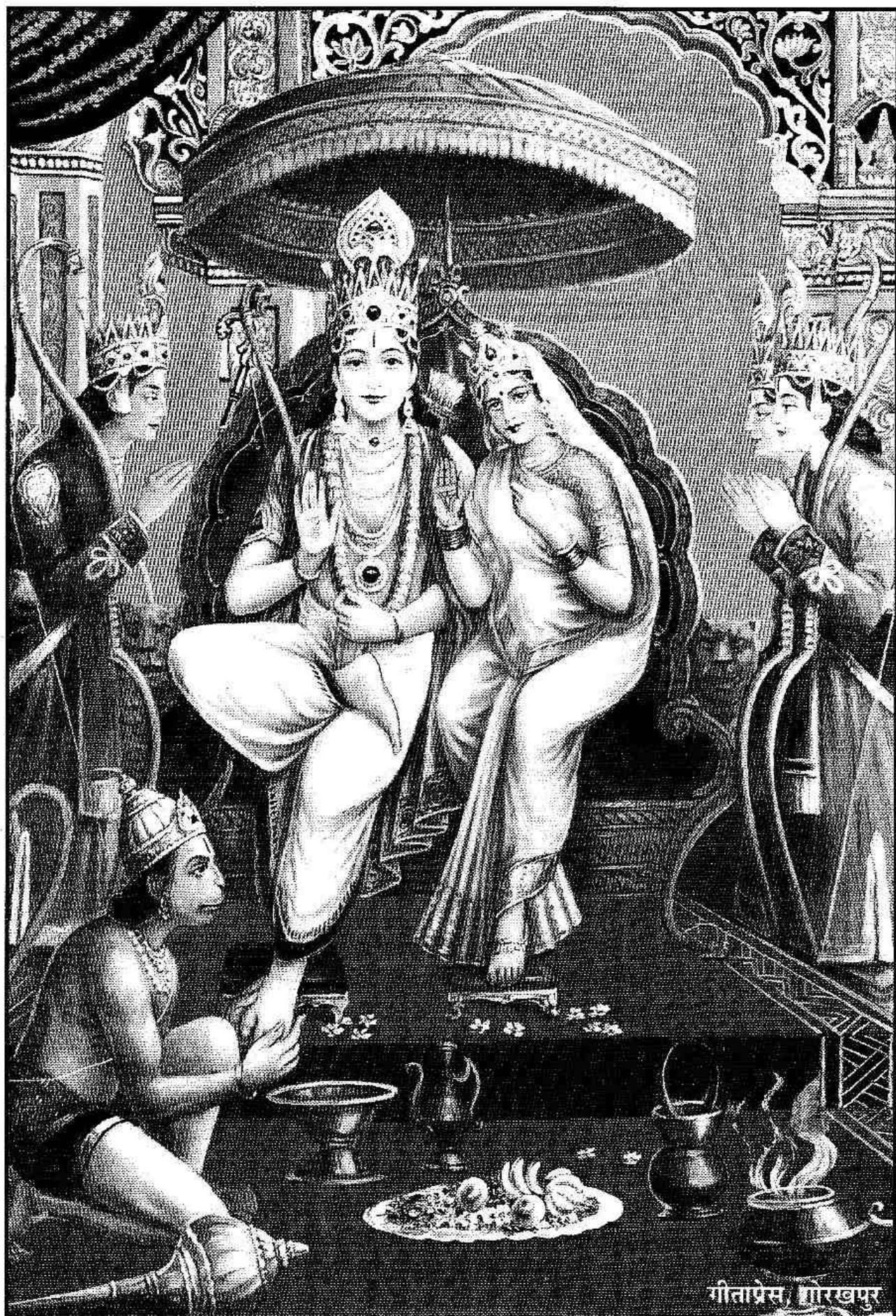
ચૌઁ — અનુજ કિયા કરિ સાગર તીરા । કહિ નિજ કથા સુનહુ કપિ બીરા ॥
હમ દૌ બંધુ પ્રથમ તરુનાઈ । ગગન ગએ રબિ નિકટ ઉડાઈ ॥ ૧ ॥

સમુદ્રના તીરે નાના-ભાઈ જટાયુની શ્રાદ્ધ આદિ કિયા કરીને સમ્પાતી પોતાની કથા કહેવા લાગ્યો — હે વીર વાનરો! સાંભળો, અમે બન્ને ભાઈઓ ચઢતી યુવાનીમાં એકવાર આકાશમાં ઊડીને સૂર્યની પાસે ચાલ્યા ગયા. ॥ ૧ ॥

તેજ ન સહિ સક સો ફિરિ આવા । મેં અભિમાની રબિ નિઅરાવા ॥
જરે પંખ અતિ તેજ અપારા । પરેઉં ભૂમિ કરિ ઘોર ચિકારા ॥ ૨ ॥

તે (જટાયુ) તેજ ન સહી શક્યો, આથી તે પાછો આવ્યો (પણ) હું અભિમાની હતો એટલા માટે સૂર્યની પાસે ચાલ્યો ગયો. અત્યંત અપાર તેજથી મારી પાંખો બળી ગઈ. હું ઘણી મોટેથી ચીસ પાડીને જમીન પર ઢળી પડ્યો. ॥ ૨ ॥

મુનિ એક નામ ચંદ્રમા ઓહી । લાગી દયા દેખિ કરિ મોહી ॥
બહુ પ્રકાર તેહિં ગ્યાન સુનાવા । દેહજનિત અભિમાન છડાવા ॥ ૩ ॥

गीताप्रेस, गोरखपुर

श्रीरामदरबारकी झाँकी

ત્યાં ચન્દ્રમા નામના એક મુનિ હતા. મને જોઈને તેમને બહુ જ દયા આવી. તેમણે અનેક પ્રકારે મને જ્ઞાન સંભળાવ્યું અને મારું દેહજનિત (દિહ સમ્બન્ધી) અભિમાન છોડાવી દીધું. ॥ ૩૥

ત્રેતાં બ્રહ્મ મનુજ તનુ ધરિહી । તાસુ નારિ નિસિયર પતિ હરિહી ॥
તાસુ ખોજ પઠઈહિ પ્રભુ દૂતા । તિન્હહિ મિલેં તેં હોબ પુનીતા ॥ ૪॥

[તેમણે કહ્યું —] ત્રેતાયુગમાં સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ મનુષ્યશરીર ધારણ કરશે. તેમની સ્ત્રીને રાક્ષસોનો રાજા હરીને લઈ જશે. તેની શોધમાં પ્રભુ દૂતોને મોકલશે. તેમને મળવાથી તું પવિત્ર થઈ જઈશ. ॥ ૪॥

જમિહહિં પંખ કરસિ જનિ ચિંતા । તિન્હહિ દેખાઈ દેહેસુ તેં સીતા ॥
મુનિ કઈ ગિરા સત્ય ભઈ આજૂ । સુનિ મમ બચન કરહુ પ્રભુ કાજૂ ॥ ૫॥

અને તારી પાંખો ફૂટી નીકળશે; ચિન્તા ન કર. તેમને તું સીતાજીને બતાવી દેજે. મુનિની તે વાણી આજે સત્ય થઈ. હવે મારાં વચન સાંભળીને તમે પ્રભુનું કાર્ય કરો. ॥ ૫॥

ગિરિ ત્રિકૂટ ઊપર બસ લંકા । તહું રહ રાવન સહજ અસંકા ॥
તહું અસોક ઉપબન જહું રહઈ । સીતા બેઠિ સોચ રત અહઈ ॥ ૬॥

ત્રિકૂટ પર્વત પર લંકા વસેલી છે. ત્યાં સ્વભાવથી જ નીડર રાવણ રહે છે. ત્યાં અશોક નામનું ઉપવન છે, જ્યાં સીતાજી રહે છે. [આ સમયે પણ] તેઓ ઊંડા શોકમાં ગરકાવ બેઠાં છે. ॥ ૬॥

દોઠ — મેં દેખઉં તુમ્હ નાહીં ગીધહિ દૃષ્ટિ અપાર ।
બૂઢ ભયઉં ન ત કરતેઉં કછુક સહાય તુમ્હાર ॥ ૨૮॥

હું તેમને જોઈ રહ્યો છું, તમે જોઈ શકતા નથી. કારણકે ગીધની દૃષ્ટિ અપાર હોય છે. (ઘણે જ દૂર સુધી જાય છે.) શું કરું? હું વૃદ્ધ થઈ ગયો, નહિ તો તમારી કંઈક તો સહાય અવશ્ય કરત. ॥ ૨૮॥

ચૌઠ — જો નાઘઈ સત જોજન સાગર । કરઈ સો રામ કાજ મતિ આગર ॥
મોહિ બિલોકિ ધરહુ મન ધીરા । રામ કૃપાં કસ ભયઉં સરીરા ॥ ૧॥

જે સો યોજન (ચારસો કોસ) સમુદ્ર લાંઘી (છલાંગ મારીને ફૂદી) શકશે અને બુદ્ધિનિધાન હશે તે જ શ્રીરામચન્દ્રજીનું કાર્ય કરી શકશે [નિરાશ થઈને ગભરાઓ નહિ]. મને જોઈને મનમાં ધીરજ ધરો. જુઓ, શ્રીરામજીની કૃપાથી (જોતજોતામાં) મારું શરીર કેવું થઈ ગયું! (પાંખો વિનાનું બેહાલ હતું, પાંખો આવવાથી સુંદર થઈ ગયું)! ॥ ૧॥

પાપિઉ જા કર નામ સુમિરહીં । અતિ અપાર ભવસાગર તરહીં ॥
તાસુ દૂત તુમ્હ તજિ કદરાઈ । રામ હૃદયૈ ધરિ કરહુ ઉપાઈ ॥ ૨॥

પાપી પણ જેમનું નામ સ્મરણ કરીને અત્યંત અપાર ભવસાગરને તરી જાય છે, તમે તેમના દૂત છો એટલે કાયરતા છોડીને શ્રીરામજીને હૃદયમાં ધારણ કરીને ઉપાય કરો. ॥ ૨॥

અસ કહિ ગરુડ ગીધ જબ ગયો । તિન્હ કેં મન અતિ બિસમય ભયો ॥
નિજ નિજ બલ સબ કાહૂં ભાષા । પાર જાઈ કર સંસય રાખા ॥ ૩૥

[કાકભુશુંડિજી કહે છે -] હે ગરુડજી! આ પ્રમાણે કહીને જ્યારે ગીધ ચાલ્યું ગયું, ત્યારે તે (વાનરો)ના મનમાં અત્યંત વિસ્મય થયું. સૌ કોઈએ પોતપોતાનું બળ કહ્યું. પરન્તુ સમુદ્રની પાર જવામાં સૌએ સન્દેહ પ્રગટ કર્યો. ॥ ૩૥

જરઠ ભયઉં અબ કહઈ રિછેસા । નહિં તન રહા પ્રથમ બલ લેસા ॥
જબહિં ત્રિબિકમ ભએ ખરારી । તબ મેં તરુન રહેઉં બલ ભારી ॥ ૪૥

ઋક્ષરાજ જામ્બવાન કહેવા લાગ્યા - હું હવે ઘરડો થઈ ગયો. શરીરમાં પહેલાંના બળનો અંશમાત્ર નથી રહ્યો. જ્યારે ખરારિ (ખરના શત્રુ શ્રીરામ) વામન બન્યા હતા, ત્યારે હું યુવાન હતો અને મારામાં ભારે બળ હતું. ॥ ૪૥

દોઠ - બલિ બાંધત પ્રભુ બાઢેઉ સો તનુ બરનિ ન જાઈ ।
ઉભય ઘરી મહૂં દીન્હીં સાત પ્રદચ્છિન ધાઈ ॥ ૨૯ ॥

બલિને બાંધતી વખતે પ્રભુ એટલા મોટા થયા કે તે શરીરનું વર્ણન થઈ શકતું નથી, પણ મેં બે જ ઘડીમાં દોડીને [તે શરીરની] સાત પ્રદક્ષિણાઓ કરી લીધી. ॥ ૨૯ ॥

ચૌઠ - અંગદ કહઈ જાઉં મેં પારા । જિયેં સંસય કછુ ફિરતી બારા ॥
જામવંત કહ તુમ્હ સબ લાયક । પઠઈઅ કિમિ સબહી કર નાયક ॥ ૧ ॥

અંગદે કહ્યું - હું પાર તો ચાલ્યો જઈશ. પરન્તુ પરત થવાના સમય માટે હૃદયમાં કંઈક શંકા છે. જામ્બવાને કહ્યું - તમે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છો. પરન્તુ તમે સૌના નેતા છો, તમને કેમ મોકલી શકાય? ॥ ૧ ॥

કહઈ રીછપતિ સુનુ હનુમાના । કા ચુપ સાધિ રહેઉ બલવાના ॥
પવન તનય બલ પવન સમાના । બુધિ બિબેક બિગ્યાન નિધાના ॥ ૨ ॥

ઋક્ષરાજ જામ્બવાને શ્રીહનુમાનજીને કહ્યું - હે હનુમાન! હે બળવાન! સાંભળો, તમે આમ કેમ ચુપકીદી સાધી રાખી છો? તમે પવનના પુત્ર છો અને બળમાં પવનના સમાન છો. તમે બુદ્ધિ-વિવેક અને વિજ્ઞાનની ખાણ છો. ॥ ૨ ॥

કવન સો કાજ કઠિન જગ માહીં । જો નહિં હોઈ તાત તુમ્હ પાહીં ॥
રામ કાજ લગિ તવ અવતારા । સુનતહિં ભયઉ પર્બતાકારા ॥ ૩ ॥

જગતમાં કયું એવું કઠણ કામ છે જે હે તાત! તમારાથી ન થઈ શકે. શ્રીરામજીના કાર્ય માટે જ તો તમારો અવતાર થયો છે. આ સાંભળતાં જ હનુમાનજી પર્વતના આકારના (અત્યંત વિશાળકાય) થઈ ગયા. ॥ ૩ ॥

કનક બરન તન તેજ બિરાજા । માનહું અપર ગિરિન્દ કર રાજા ॥
સિંહનાદ કરિ બારહિં બારા । લીલહિં નાઘઉં જલનિધિ ખારા ॥ ૪ ॥

તેમનો સોના-જેવો રંગ છે, શરીર પર તેજ સુશોભિત છે, જાણે કે બીજો પર્વતોનો રાજા સુમેરુ હોય. હનુમાનજીએ વારંવાર સિંહનાદ કરીને કહ્યું — હું આ ખારા સમુદ્રને ખેલમાં જ લાંઘી શકું છું. ॥ ૪ ॥

સહિત સહાય રાવનહિ મારી । આનઉં ઈહાં ત્રિકૂટ ઉપારી ॥
જામવંત મેં પૂંછઉં તોહી । ઉચિત સિખાવનુ દીજહુ મોહી ॥ ૫ ॥

અને સહાયકોસહિત રાવણને મારીને ત્રિકૂટ પર્વતને ઉખાડીને અહીં લાવી શકું છું. હે જામ્બવાન! હું તમને પૂછું છું, તમે મને ઉચિત શિખામણ આપો[કે મારે શું કરવું જોઈએ]. ॥ ૫ ॥

એતના કરહુ તાત તુમ્હ જાઈ । સીતહિ દેખિ કહહુ સુધિ આઈ ॥
તબ નિજ ભુજ બલ રાજિવનૈના । કૌતુક લાગિ સંગ કપિ સેના ॥ ૬ ॥

[જામ્બવાને કહ્યું —] હે તાત! તમે જઈને એટલું જ કરો કે સીતાજીને જોઈને પાછા આવો અને તેમના ખબર કહી દો. પછી કમળનયન શ્રીરામજી પોતાના બાહુબળથી [જ રાક્ષસોનો સંહાર કરીને સીતાજીને લઈ આવશે] કેવળ રમત માટે જ તેઓ વાનરોની સેના સાથે લેશે. ॥ ૬ ॥

છં૦ — કપિ સેન સંગ સંઘારિ નિસિયર રામુ સીતહિ આનિહું ।
ત્રૈલોક પાવન સુજસુ સુર મુનિ નારદાદિ બખાનિહું ॥
જો સુનત ગાવત કહત સમુજત પરમ પદ નર પાવઈ ।
રઘુબીર પદ પાથોજ મધુકર દાસ તુલસી ગાવઈ ॥

વાનરોની સેના સાથે લઈને રાક્ષસોનો સંહાર કરીને શ્રીરામજી સીતાજીને લઈ આવશે. ત્યારે દેવતા અને નારદાદિ મુનિ ભગવાનના ત્રણે લોકોને પવિત્ર કરનાર સુંદર યશનાં વખાણ કરશે, જેના શ્રવણ, ગાન, કથન (કથા) અને સમજવાથી મનુષ્ય પરમપદ પામે છે અને જેને શ્રીરઘુવીરનાં ચરણકમળનો મધુકર (ભ્રમર) તુલસીદાસ ગાય છે. ॥ ૭ ॥

દો૦ — ભવ ભેષજ રઘુનાથ જસુ સુનહિં જે નર અરુ નારિ ।
તિન્હ કર સકલ મનોરથ સિદ્ધ કરહિં ત્રિસિરારિ ॥ ૩૦ (ક) ॥

શ્રીરઘુવીરનો યશ ભવરૂપી રોગની અચૂક દવા છે. જે પુરુષ અને સ્ત્રી આને સાંભળશે, ત્રિશિરાના શત્રુ શ્રીરામજી તેમના સર્વ મનોરથો સિદ્ધ કરશે. ॥ ૩૦ (ક) ॥

સોં - નીલોત્પલ તન સ્યામ કામ કોટિ સોભા અધિક ।

સુનિઅ તાસુ ગુન ગ્રામ જાસુ નામ અઘ ખગ બધિક ॥ ૩૦ (ખ) ॥

જેમનું નીલકમળના સમાન શ્યામ શરીર છે, જેમની શોભા કરોડો કામદેવોથી પણ અધિક છે અને જેમનું નામ પાપરૂપી પક્ષીઓને મારવા માટે બધિક (શિકારી) સમાન છે, તે શ્રીરામના ગુણોના સમૂહ(લીલા)ને અવશ્ય સાંભળવા જોઈએ. ॥ ૩૦ (ખ) ॥

માસપારાયણ, ત્રેવીસમો વિશ્રામ

ઈતિ શ્રીમદ્રામચરિતમાનસે સકલકલિકલુષવિધ્વંસને ચતુર્થઃ સોપાનઃ સમાપ્તઃ ।

કળિયુગનાં સમસ્ત પાપોનો નાશ કરનાર શ્રીરામચરિતમાનસનો આ ચોથો સોપાન સમાપ્ત થયો

(કિષ્કિન્ધાકાંડ સમાપ્ત)